

Tereziánská iniciativa 103

ČASOPIS MEZINÁRODNÍHO SDRUŽENÍ

leden 2021



*Markéta Dušková: Růže padlých hvězd, 18 let, Gymnázium Kolín (3. kategorie, 7. místo)
(Ze soutěže Památníku Tereziána na téma: Válka skončila, můžeme zapomenout?)*

Loni tomu bylo 80 let, co na dno přístavu v Haifě klesla Patria

Michal Stránský, foto Karel Cudlín

Do mohutném výbuchu klesla ke dnu Patria, na jejíž palubě bylo bezmála 1 900 židovských uprchlíků z protektorátu, ze Slovenska, z Rakouska, z Podkarpatské Rusi, z Polska. Patria byla loď původně postavena pro 800 pasažérů. Židovští běženci se předtím, než na Patrii nuceně nastoupili, plavili po Dunaji na třech přeplněných výletních lodích (Atlantic, Milos a Pacific). Putovali po Středomořím, aby si zachránili holý život. Přibližně 3 600 lidí plulo na lodích, které už dávno patřily do šrotu, a které také byly často ze šrotu vytaženy.

Neměli co jíst, neměli pitnou vodu, neměli vůbec nic. Neměli ani dostatek uhlí pro kotle parníků. Topili dřevem, které získávali z lodí samých. Z dřevěných postelí, z paluby a ze záchranných člunů. Měli jen velmi slabou naději, že doplují do Palestiny.

Až tam konečně po třech měsících dopluli. Do Haify, kde je však Britové nechtěli přijmout, nechtěli je pustit ani na břeh. Chtěli je deportovat na Mauritius.

Právě 25. listopadu 1940 měl z Haify (v tehdejší Britském mandátu Palestina) vyplout parník Patria, na nějž byla většina utečenců přeložena. Podzemní židovská organizace Hagana se rozhodla vyplutí lodi zabránit – chtěla dosáhnout přijetí Židů v Palestině. Munia Mandor, člen Hagany, dostal ilegálně výbušninu na palubu parníku, bombu umístil v podpalubí, a tím způsobil havárii. Hagana chtěla dosáhnout toho, aby uprchlíci mohli zůstat v Palestině, aby mohli vystoupit na břeh Svaté země. Nikomu se nemělo nic stát. Trosečníci měli naskákat do vody a doplávat na kýžený břeh. Bomba však byla větší a loď zchátralejší, než původně předpokládali, 267 lidí potopení lodi nepřežilo.

Na sklonku loňského listopadu umístili organizátoři pietní vzpomínky v pražských Bubnech před nádražím 14metrový výtvarný objekt německého sochaře Martina Steinerta nazvaný Wooden Cloud (Dřevěný oblak) jako vzpomínku na Patrii. Plastika byla vytvořena pro festival Sculpture Line na Smetanově nábřeží. Odtud byla přemístěna na bubenské nádraží.

Skulptura se skládá z dřevěných latí. Má hmotnost jedné tuny a zůstane v Památníku ticha až do letošního léta.

Pietní připomínku těchto událostí vzpomněl (25. 11.) Pavel Štingl, ředitel Památníku, který uvedl na provizorním pódiu Hanuše Bora. Ten vzpomínal na otce, který na Patrii byl, jen v trenýrkách skočil do moře, a celou tragickou událost přežil.

Hudební doprovod pietní vzpomínky zajistil Trombenik Prague Klezmer Band a na závěr se pomodlil vrchní zemský rabín Karol Efraim Sidon.

Památník ticha děkuje Festivalu soch pro veřejný prostor Sculpture Line za zapůjčení výtvarného objektu Martina Steinerta Wooden Cloud, za podporu děkuje velvyslanectví Spolkové republiky Německo v Praze, Magistrátu hlavního města Prahy, Goethe-Institutu. Záštitu nad akcí poskytli starosta MČ Praha 7 Jan Čížinský a radní pro kulturu magistrátu Hana Třeštíková.

Partnery vzpomínky byli Židovská obec Praha, Židovské muzeum Praha, Nadační fond obětem holocaustu, Terezínská iniciativa a Institut Terezínských skladatelů.



Vzpomínka na Patrii

Michaela Vidláková, foto Michal Stránský

Dne 29. 11. 2020, u příležitosti 80. výročí potopení lodi Patria v haifském přístavu proběhlo – s dodržением všech protiepidemických opatření – malé shromáždění u památníku obětí na Novém židovském hřbitově v Praze. Akce byla současně přístupná na internetovém zoomu, na čemž se podílela i Kateřina Moravcová, která je t. č. na diplomatické misi v Izraeli. Žáci z Lauderovy školy již předem vyrobili papírové lodičky, tolik, kolik bylo obětí, a rozložili je před kamenným náhrobkem, jakoby vymezovaly jejich společný hrob. Vedle kamene ležely věnce se stuhou s věnováním od prezidenta ČR Miloše Zemana a od Lubomíra Zaorálka. Po několika úvodních proslovech, kdy promluvili mj. i J. E. Daniel Meron, velvyslanec Státu Izrael, a organizátor akce Daniel Köppl, pak předstoupilo 6 žáků Lauderovy školy, Eliška, Johanka, Gitl, Benjamin, Lía a Joni, a předčítalo úryvky vzpomínek přeživších účastníků nešťastné akce. Nesmírně autenticky popisují, jak vše probíhalo:

Erich Brodavka:

Máma to nějak zařídila přes židovskou obec v Praze. V půl šesté ráno 2. září asi tisíc nás odjelo. Měli jsme pasy od Němců a ty byly vystavené někam, snad do Ekvádoru. Řekli jo, jo, Ekvádor, hlavní město Jeruzalém. Přijedeme za vámi – „wir kommen nach“.

Dostali jsme pasy od gestapa, tuším ve Střešovicích. Byli jsme ráno na Masarykově nádraží a přišli tam tři esesáci a nesli veliký koš. V něm byly ty pasy. Bylo nás tam snad osm set, celý vlak. Postavili to tam a my stáli před vlakem. Jeden esesák zamíchal koš a řekl: „Drei von euch bleiben hier – Tři od vás tady zůstanou.“ Samozřejmě lidi se začali třást. Vytáhli i nějaké malé děcko, které mělo zůstat. Hlásil se pak jeden kluk, že zůstane dobrovolně místo něj.

Anina Korati, rozená Vohryzková: (z deníku)

Vlak ještě stojí na zatemnělém peroně Masarykova nádraží. (...) Pára z potrubí vlaku zahálí chvílemi na okamžik skupinu stojící za strážníky na peroně. Vidím jen je tři. Velikán Hoša, snažící se zakrýt dojetí ve svém teď tak dětském obličejí, bledý, rozčilený obličej tatínkův – a ty, maminko. Nikdy mi nezmezí tvůj tehdejší obličej. Zoufalé oči, slzy, které jsi ani nestírala, tvé zoufalé oči hltały můj obličej v okně. Že bych



vás už neměla spatřit, mi vůbec nepřišlo na mysl. Jen chvílemi mi bleskl hlavou nepřátelský otazník. Kdy?

Své rodiče už Anina Korati nikdy nespatriła...

Hana Pavlů, vzpomínka:

Z Prahy jsme jeli vlakem přes Bratislavu do Vídně, kde jsme se nalodili na dunajský parník Melk. Ten parník byl přetížený. My jsme tam stáli, nebylo místo si sednout nebo lehnout, ale hlavně že jsme byli pryč.

Otakar Braun, vzpomínka:

Přestoupili jsme na řeckou loď Milos plující pod panamskou vlajkou. Byla to bárka v hrozném stavu. (...) Chvilku jsme stáli na Krétě, pak na Kypru. Pak už nám došlo uhlí. Topilo se dřevem, aby nás mohla loď vézt dál, museli jsme udělat sbírku, abychom nakoupili uhlí.

Hana Pavlů, vzpomínka:

Milos byla nákladní loď na uhlí a museli jsme si postavit na lodi patrové bunkry, aby se tam vešlo co nejvíce lidí. (...) Ta cesta byla hrozná. Část lidí vždy spala a druhá část musela běhat z jedné strany paluby na druhou a vyvažovat tak přetíženou loď, aby se ve vlnách ▶



Daniel Köppl



Daniel Meron, velvyslanec Státu Izrael

nepřevrátila. (...) Na té lodi jsem se nemohla po celou dobu umýt.

Anina Korati: (z deníku)

Uhlí nedostačuje a je špatné. Čím se dají nasytit kotle? Začíná demolování, vše, co je ze dřeva, se strhuje, podlahy, zdi, kabiny, židle, zábradlí, můstky, sloupy, všechny stožáry se kácí, všude stojí řetězy lidí a podávají z ruky do ruky prkna do topírny.

Otakar Braun:

Čekali jsme, že nás Britové v Palestině po té cestě uvítají. Opak byl pravdou. Bylo nás přes stovku, kteří jsme se hlásili do armády. Britové nás však nepustili ani na břeh a přeložili nás na loď Patria, která měla plout pryč na ostrov Mauritius.

Erich Brodavka:

Bylo nás na Patrii nějakých 1800 až 2000. Loď vypadala jako fungl nová, ale byla jen čerstvě namalovaná barvou. Zdejší Hagana rozhodla, že loď poškodí, aby nemohla odplout. (...) Pronesli bombu v uhlí dovnitř lodi a ta 25. listopadu 1940 vybuchla deset minut před devátou ráno, ale udělala díru 12 čtverečních metrů do boku, protože to byla samá rez, jen natřená lakem.

To bylo strašné. (...) V okamžiku výbuchu jsem byl v podpalubí, ale vyškrábal jsem se nahoru... Angličané nepomohli, nesundali jediný záchranný člun, taky jich tam hodně zahynulo. Jen Australané připluli na člunech. Mámu jsem našel až večer. Ležela v přístavu ve skladě, kde ošetřoval Červený kříž. Ležela tam úplně nahá, v pase sedřená z kůže, jak ji tahali ven. Jeden Australan sundal svetr, oni měli krásné zelené vlněné svetry, a dal jí ho. Maminka v tom deset měsíců v Atlitu chodila. To byly pak totiž její jediné šaty.

Hana Pavlů:

Slyšela jsem výbuch. Loď se velmi rychle natočila na bok. (...) Jak lidi padali se schodů a křičeli, to je něco, co ještě dneska mě pronásleduje ve snech. Ta hrůza nikdy nepoleví. Pak jsem plavala ještě několikrát zpět a snažila se pomoci dalším lidem. Bylo to strašné. Okna v boku lodi byla příliš malá na to, aby se jimi člověk protáhl. Jenomže každý chtěl

ven. Viděla jsem, jak koukají lidi ven z těch oken a nemohou dál.

Anina Korati: (z deníku)

Byla jsem s přítelkyní už na malé motorové lodičce, která nás z Atlantiku měla převést na Patrii. Jak jsem měla otočenou hlavu, tak jsem slyšela silné bouchnutí.(...) Patria se okamžitě převrátila, byl šílený zmatek, vrátili nás na Atlantic. A potom do Atlitu – to byl takový internační tábor s ostnatým drátem kolem.

Otakar Braun:

Nebylo to tak špatné, mohli jsme tam hrát i volejbal. Celkem fešácký kriminál. Ale kriminál. Teprve po devíti měsících nás Britové pustili do československých jednotek.

Podívejme se tedy podrobně, jak to tehdy celé bylo:

V letech 1939 a 1940 a ojedinele dokonce i v roce 1941 ještě bylo možno odejít legálně z protektorátu, organizovala to německá Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, ovšem za cenu odevzdání většiny majetku. Žadatelů bylo samozřejmě mnohem víc než vydávaných povolení, před budovou Ústředny čekaly denně dlouhé hodiny stovky lidí. Celkem asi 26 tisícům se skutečně podařilo získat povolení a potřebné doklady. Někteří se tak dostali hlavně do Jižní Ameriky, jiní do Šanghaje. Další prchali ilegálně, zpočátku přes Polsko, později už jen přes Slovensko. Velká část prchajících směřovala do Palestiny, hledali vlast.

Palestina byla po 1. světové válce svěřena do správy Britům, stala se územím pod jejich „dočasným“ mandátem. Přes všechny sliby a deklarace se však Britové tohoto území nechtěli vzdát a dovolit, aby tam vznikl svobodný židovský stát. A se zhoršující se situací v Evropě začali stále více ustupovat Arabům, protože měli obavy, aby se z nich nestali spojenci hitlerovského Německa. Proto pak v té nejkritičtější době co nejvíce blokovali židovskou imigraci do Palestiny.

Cesta do Palestiny byla nejistá a všecko jiné než pohodlná. Všichni byli vystaveni složitému a nebezpečnému cestování. Jedna velká skupina tak vyjela z Prahy 2. září 1940. Po cestě nejprve nacpaným vlakem do Vídně pokračovali říční lodí po Dunaji a pak dále starými vysloužilými loděmi, které



Návštěvníci pietní akce



Děti z Lauderovy školy

nebyly mnohdy vůbec vhodné pro přepravu lidí na moři. Z rumunského přístavu Tulcea tak vypluly 3 lodi s židovskými uprchlíky, Milos, Pacific a Atlantic. Byly přeplněné, lidé namačkáni, žádné soukromí, trápil je nedostatek jídla i vody, nemožnost hygieny, mořská nemoc, nejistota budoucnosti. Aby mohli před vyplutím na širé moře nakoupit uhlí, potraviny a vodu, cestující se skládali z toho mála, co jim zbylo, dávali poslední peníze. Když pak cestou docházelo uhlí, rozštípali vše, co bylo na lodi dřevěné a všecko šlo do kotle, jen aby mohla loď plout dál.

Nicméně, když se lodím skutečně podařilo 11. listopadu doplnout až k břehům vytoužené Palestiny poblíž přístavu Haifa, k jejich nesmírnému zklamání je Angličané odmítli vpustit. Nepomohla snaha odvolat se k britským úřadům, nepomohlo vyhlášení hladovky. Uprchlíci z Milosu a z Pacificu museli přestoupit na větší loď jménem Patria a tam



Karol E. Sidon

měli vyčkat, až doplují poslední z lodí, která byla na cestě, Atlantic. Patria měla normálně pojmout 800 pasažerů, nastěhovali jich tam kolem 1900. 20. listopadu vysoký komisař pro Palestinu Harold MacMichael rozhodl, že uprchlíci ze všech 3 lodí budou deportováni do detenčního tábora na ostrově Mauritius v Indickém oceánu.

Hagana, židovská ilegální vojenská organizace, tomu chtěla zabránit, a pověřila jednoho svého člena jménem Munia Mandor, aby malým výbuchem poškodil loď. Pak by totiž Britové podle námořního práva trosečníky museli na břeh vpustit. Bohužel si nikdo neuvědomil, že stará, zčásti už zrezivělá loď má slabé stěny a výbuch, který nastal 25. 11. v 9 hodin ráno, způsobil daleko větší poškození, než se očekávalo. Patria se začala rychle potápět. Za 16 minut byla pod vodou. Z podpalubí nebylo úniku, kulatá lodní okénka byla příliš malá. Kdo mohl, naskákal do moře a plaval ke břehu. Jedni pomáhali druhým, pomáhali dělníci z přístavu, na pomoc vypluly lodě i loďky. Většina pasažerů byla přece jen zachráněna, nejmladšímu trosečníkovi byl jeden měsíc. 267 osob ale zahynulo, i mnozí členové britské lodní posádky. Zachráněné uprchlíky Britové však stejně nenechali na svobodě, skončili za dráty tábora v Atlitu. 1560 pasažerů z Atlantiku pak skutečně odvezli na Mauritius a do Palestiny se dostali až po válce v r. 1945.

Mnozí muži a chlapci zachráněni z Patrie pak v jednotce generála Klapálka bojovali proti Němcům u Tobruku bok po boku těchto našich „spojenců“.



Za mrtvé z Patrie se 80 let po jejich zbytečné smrti pomodlil na pražském židovském hřbitově rabín Karol E. Sidon.

Raja Žádníková, roz. Engländerová

(29. 8. 1929 – 17. 12. 2020)

Bly jsme kamarádky od pěti let, hrály jsme si spolu v písku na hřišti na Letné. Spolu jsme se učily v kroužku s paní Dr. Lichtigovou, když jsme jako židovské děti nesměly chodit do školy. Ve dvanácti letech jsme jely poprvé v tramvaji se žlutou hvězdou na kabátě, plné obav jak se na nás lidé budou dívat. Jeden pán řekl: tady jsou dvě princezny a mají zlatou hvězdu. Všichni cestující se usmáli a my také.

V Terezíně jsme bydlely ve stejném pokoji v Heimu L 410. Raja a já jsme si rozuměly i beze slov, jako bychom byly sestry.

Čtyřicet let, od roku 1949 do roku 1989 nás dělila geografická vzdálenost a totalitní režim. Raja žila v Praze

a já v Izraeli. Jakmile se však otevřely hranice, sešly jsme se opět a přátelství pokračovalo jako by nebylo nikdy přerušeno.

Raja byla nejen lékařka, pediatr, ale i vědec. V Podolské porodnici pracovala ve výzkumu, do důchodu odešla až ve věku 78 let. Byla vážená a zvaná na lékařské kongresy do ciziny, kde přednášela o svém výzkumu.

Poslední měsíce trávila v Domově sociální péče na Hagiboru. Letos v říjnu jsem ji tam navštívila, obě jsme měly roušku na nose. Ale když jsem ji chtěla nedávno znovu navštívit, nesměla jsem vstoupit. Raja vyšla z budovy, abychom se aspoň zdálky mohly pozdravit. Jen jsme si zamávaly.



prosinec 2018

Obdivuhodná žena! Drahá kamarádka! Její smrt je pro mě jakoby vzala sebou do hrobu kus mého života.

**Dita Krausová,
foto Michal Stránský**

Rok 2020 v Památníku Terezín

Uplynulý rok proběhl v Památníku Terezín ve znamení pandemie koronaviru, která do značné míry poznamenala i jeho tradiční spolupráci s Terezínskou iniciativou. Zákeřná nemoc si stále bere svoji daň převážně mezi staršími a nemocnými lidmi. Bylo jich v minulém roce více, než v letech minulých, a byli mezi nimi i přeživší šoa. Mně osobně bude moc chybět zesnulá Dora Pešková, dlouholetá obyvatelka Hagiboru, s níž jsem se často setkával. Dora jezdila i do Památníku Terezín vyprávět studentům o terezínském ghettu, v němž strávila část válečného období. Uplynulý rok ve mně ale zanechal i pozitivní dojem z mého bezprostředního okolí. Pozoroval jsem s pohnutím, jak například personál a dobrovolníci v Hagiboru dělají vše proto, aby jeho obyvatelům pomohli a ulehčili jim. Podobný obraz jsem viděl denně i v Památníku Terezín na projevené solidaritě mých kolegů. Činili až do poslední chvíle vše proto, aby naše instituce mohla zůstat návštěvníkům otevřena, a poté, co nezbylo nic jiného, než ji uzavřít, nastalo období nejvyššího nasazení a pověstné české improvizace. Šily se roušky, které zpočátku nebyly v obchodech k dostání, a již se začínalo s opravami a přípravami na znovuotevření. Pro mnoho lidí, které pandemie zasáhla, byl uplynulý rok nesmírně vyčerpávajícím, ale ti, kteří se pustili do boje s ní či pomáhali druhým, tak činili s naprostou ochotou a samozřejmostí.

Nám v Památníku Terezín se navzdory těžkostem podařilo uspořádat několik úspěšných akcí, z nichž vám nyní alespoň některé představím. Rok 2020 jsme začali vzpomínkou na osvobození koncentračního tábora v Osvětimi dne 27. ledna 1945, který je v našich kalendářích označen jako Mezinárodní den památky obětí holocaustu. Památník Terezín připravil při této příležitosti svoji novou stálou expozici v domku bývalé váhy, věnovanou transportům našich židovských spoluobčanů do terezínského ghetta a poté odtud dále na Východ.

V únoru proběhla v Malé pevnosti vzpomínka na Zdeňka Bořka Dohalského, příslušníka starého českého šlechtického rodu, který byl za účast v protinacistickém odboji nacisty v Malé pevnosti uvězněn a v únoru roku 1945 zastřelen. Po pietní akci, na níž spolupracovali společně s Památníkem Terezín ÚSTR a Plzeňská filharmonie, následovala poutavá přednáška Zdeňka Hazdry, ředitele Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR).

Na počátku března se nám u příležitosti 75. výročí osvobození nacistických represivních zařízení v Terezíně a Litoměřicích podařilo úspěšně otevřít výstavu s názvem „*Poslední dny věznění a první dny svobody*“. Tato původní dokumentárně-historická výstava vypráví příběh dubnových a květnových dní roku 1945, kdy v Terezíně stále ještě umírali lidé, zatímco jinde už se radovali z čerstvě nabyté svobody.

Uvedené akce se nám podařilo zorganizovat ještě před vypuknutím pandemie. Od poloviny března do poloviny května jsme však byli nuceni zcela uzavřít náš návštěvníkový provoz. Tradiční terezínské čtení jmen obětí terezínského ghetta, které pořádáme každoročně u příležitosti *Jom ha Šoa ve hagvura* jsme byli nuceni zrušit, proto jsem s nadšením přijal pozvání Institutu Terezínské iniciativy k přečtení jmen obětí při online přenosu, jenž na dálku sjednotil účastníky této akce po celé republice.

Po květnovém znovuotevření k nám návštěvníci na několik měsíců začali opět přijíždět. Byli převážně z České republiky, neboť turisté ze zahraničí se k nám s ohledem na situaci báli přijet. I tak se nám ale v červnu podařilo v prostorách IV. dvora Malé pevnosti otevřít původní dokumentárně-historickou výstavu zvanou „*80. výročí zřízení policejní věznice*

gestapa v Terezíně. Historie nacistického represivního zařízení ve světle dokumentů a vzpomínek vězňů“.

O dva týdny později pak Památník Terezín ve spolupráci se Severočeskou galerií výtvarného umění v Litoměřicích zahájil výstavu s názvem „*Terezínské kontemplace*“, věnovanou výtvarným dílům uvězněných umělců terezínského ghetta. Tato výstava byla rovněž otevřena k uctění památky bývalého ředitele Památníku Terezín Jana Munka, který v květnu 2019 zemřel. Jan Munk naši instituci téměř tři desetiletí vedl a zasloužil se o její porevoluční přeměnu v moderní instituci světového významu.

V srpnu Památník Terezín slavnostně otevřel dokumentární výstavu Muzea Romské kultury s názvem „*Genocida Romů v době 2. světové války*“. Je důležité si stále připomínat, že pro nacisty byli Romové a Židé stejně méněcenní, a osud příslušníků obou národů končil většinou ve vyhlazovacích táborech. Cílem uvedení této výstavy právě v Památníku Terezín bylo vyjádření solidarity Židů s Romy, ale i poukázání na skutečnost, že připomínání romské tragédie u nás postupně získává celonárodní rozměr. Přesto mnoho aspektů tehdejší zášti a nenávisti k menšinám je v naší společnosti i nyní stále ještě viditelných.

V květnu nám poprvé v historii situace neumožnila uspořádat tradiční Terezínskou tryznu. Zvažovali jsme, že počkáme-li do podzimu, bude možné tryznu alespoň v náhradním termínu zorganizovat. Dalo se předvídat, že se epidemie opět vrátí, nikdo ale nepředpokládal, že to bude tak brzy a v takové síle. Proto jsme nakonec byli nuceni od konání tryzny v tradičním formátu upustit i v náhradním termínu 18. října a po dohodě s partnery jsme se rozhodli ji nahradit pietním položením květin na Národním hřbitově. Organizátory, mezi něž patří i Terezínská iniciativa, počtilo, že pozvání přijal i předseda Senátu Parlamentu České republiky Miloš Vystrčil.

V uplynulém roce také proběhl XXVI. ročník literární a XXIV. ročník výtvarné soutěže Memoriálu Hany Greenfieldové se společným tématem: „*Válka skončila, můžeme zapomenout?*“ Nad tímto hlubokým námětem se zamýšleli žáci a studenti základních a středních škol a středních odborných učilišť. Pokoušeli se o nalezení spojnice mezi dobou válečného konfliktu a současností a jejich práce nabádaly

k vskutku filozofickým rozpravám a ke kritickým úvahám. A právě proto tuto akci organizujeme.

Vážení členové Terezínské iniciativy, toto byl jen krátký výčet částí našich aktivit za uplynulý rok. Pevně věřím, že covidovou nákazu společně zdoláme a brzy se opět vrátíme k běžnému každodennímu životu, konečně budeme moci obejmout své přátele a rodinné příslušníky, a budeme pokračovat v naší započaté práci. Pevně v to společně se

svými kolegy z Památníku Terezín věříme. Buďme k sobě navzájem ohleduplní a pomáhejme si. O mladších ke starším a zdravých k nemocným to platí dvojnásob. Pouze s ohleduplností a vzájemným respektem se nám společně podaří toto období překonat. Přeji vám jen to nejlepší do roku 2021, ale hlavně dobré zdraví!

Jan Roubínek

Rok 2020 v Institutu Terezínské iniciativy

Příležitost ohlédnout se za právě uplynulým rokem na stránkách časopisu Terezínské iniciativy nám umožňuje shrnout jednotlivé aktivity, které jsme realizovali. Jejich vyhodnocení v kontextu změn, která nás v loňském i letošním roce provázely, si vyžádá delší časový odstup.

Základem práce Institutu Terezínské iniciativy je dokumentace obětí holocaustu – šoa. Ten jsme i v roce 2020 naplňovali péčí o údaje a digitalizované archivní dokumenty jednotlivých žen, mužů a dětí v Databázi obětí, která je uložena na datovém úložišti Židovského muzea v Praze. V databázi jsou uchované tisíce dokumentů z několika archivů v České republice: nejvíce z Národního archivu v Praze, Moravského zemského archivu v Brně, Státního oblastního archivu v Plzni. Dokumenty úřední povahy – žádosti o legitimace, pasy, povolení k pobytu apod. jsou pečlivě roztříděny a připojeny k osobám, ke kterým se vztahují. Naše pracovníce a pracovníci, kteří je zpracovávají, poskytují tyto informace i kopie dokumentů jak badatelům, tak příbuzným a potomkům těchto lidí. V roce 2020 zodpověděli celkem 135 dotazů různého rozsahu: od dotazu na jednu osobu po rozsáhlé rešerše, které provádějí nejen v naší databázi, ale i v dalších zdrojích: Archivy Bad Arolsensu, Yad Vashem, Auschwitz-Birkenau, Muzeum holocaustu ve Washingtonu apod.

V roce 2020 se Institut stal novým členem delegace České republiky při Mezinárodní alianci pro připomínání holocaustu (IHRA), a tak jsme měli tu čest účastnit se poprvé oficiálně jejího podzimního plenárního zasedání.

V rámci projektu, na kterém pracujeme od roku 2018, s názvem Integrace a segregace v prostoru města jsme pokračovali ve vývoji mobilní aplikace. Jejím cílem je data i materiály lidí deportovaných do Terezína a dalších nacistických ghet a koncentračních táborů propojit s jejich posledním bydlištěm, a to vše bude k dispozici v tzv. chytrých mobilních telefonech a tabletech. Na vše – jména, data narození, místa kam byli lidé odvezeni i jejich většinou předválečné archivní dokumenty, se pak od konce roku 2021 bude moci každý podívat přímo venku, v ulicích Prahy, přímo na místě, kde tito lidé bydleli. Než aplikaci dokončíme, budeme rádi za zájemce o její otestování.

Samotnou Databázi obětí jsme v roce 2020 doplnili o jména obětí genocidy Romů a Sintů – data vězňů tábora v Letech u Písku, kteří v něm zemřeli. Zde byly publikovány také odborně-vzdělávací texty našich historiků Michala Schustera a Aletty Beck. Velmi si vážíme spolupráce s historikem Benjaminem Frommerem, který pro portál napsal článek s názvem „Židovské domy“ v Praze, podzim 1940. Také jsme na portálu připomněli osmdesáté výročí školy v Jáchymce jako jediné školy umožňující po vyloučení

z německých a českých škol výuku židovským pedagogům a žákům. Video, ve kterém s námi své vzpomínky neobyčejně živě sdílela paní Evelína Merová, můžete stále najít na hlavní straně holocaust.cz pod názvem „Naše milá Jáchymka“ (jako třetí příspěvek níže na stránce).

Do všech našich aktivit v roce 2020 nemilosrdně zasáhla pandemie COVID-19. Nezpomalila pouze archivní práce a výzkum. První velkou výzvu nám připravila hned na začátku roku, kdy jsme museli rozhodnout o ukončení příprav na uspořádání dalšího ročníku tradičního Veřejného čtení jmen obětí holocaustu – Jom ha-Šoa. Akce, na jejíž přípravě s námi spolupracovalo 28 měst z Čech a Moravy, se nakonec 21. dubna 2020 uskutečnila historicky poprvé virtuálně. Záštitu nad akcí převzal a čtení jmen otevřel velvyslanec Izraele v ČR J. E. Daniel Meron. Do čtení se zapojili starostové českých a moravských měst a obcí, za všechny jmenujme primátora hlavního města Prahy Zdenka Hříba, dále velvyslanci Německa, Nizozemska, Kanady a Spojených států, i obyčejní lidé nejen od nás z ČR, ale také z Německa, Rakouska, Anglie, Švýcarska, Slovenska a z USA.

Podobných výzev nás čekalo mnoho, a to zejména v oblasti našich vzdělávacích aktivit. Zásadním způsobem zasáhla pandemie do vzdělávacího programu pracujícího s putovní výstavou „Nechte mě být, jaká jsem. Životní příběh Anne



„Nechte mě být, jaká jsem. Životní příběh Anne Frank“ na gymnáziu Jaroslava Heyrovského v Praze.

Foto: Institut Terezínské iniciativy

Frankové“. Na začátku roku byla výstava instalována na Gymnázium Heyrovského v Praze, v únoru dále putovala na sever Čech do ZŠ Kravaře, ale v polovině plánovaného trvání výstavy byly kvůli pandemii zavřeny školy. V létě jsme stihli výstavu představit v Jevíčce, než se školy v říjnu znovu zavřely. V létě se nám podařilo ještě zrealizovat několikadenní školení pro české a slovenské pedagogy s účastí zahraničních lektorů.

Pro učitele jsme měli od jara 2020 naplánovaný šestměsíční kurz v projektu „Od dokumentů k příběhům“ zaměřený na rozvoj kompetencí pro demokratickou kulturu prostřednictvím poznání historie a s využitím metody Tváří v tvář historii, jejíž je Institut nositelem v ČR. Kvůli jarní vlně pandemie jsme kurz posunuli na podzim, kdy však dolehla druhá vlna a celý kurz jsme přes jeho optimistický začátek v září museli kompletně překlomit do virtuální podoby.

Asi nejsilnějším zážitkem kurzu bylo pro účastníky osobní, i když virtuální setkání s paní Merovou. Připojila se k nám na Zoom a více než hodinu odpovídala na zvědavé otázky. „Rozhovor ve mně silně zarezonoval, navíc si vážím, že jsme tuto příležitost dostali. Myslím, že dokud mi to paměť umožní, na některé postřehy nikdy nezapomenu.“ „Při setkání s pamětníky vždycky cítím velké dojetí a úctu. Překvapilo mne, že to funguje i online,“ hodnotí setkání účastnice.

Rok 2020 byl náročný, pracovně i lidsky. Bylo náročné potkávat se pouze ve virtuálním světě a být pln obav o své blízké, kolegy, pamětníky. Na druhé straně jsme se mnohému naučili. Ukázalo se na čem záleží, co funguje a na čem můžeme stavět. Přejeme vám všem šťastný a zdravý rok 2021.

**Za tým Institutu Tereziánské iniciativy
Tereza Štěpková**

Dokumentování šoa v Židovském muzeu v Praze v roce 2020

Během celého roku probíhaly intenzivní práce na otevření nové expozice ve Španělské synagoze, která mapuje dějiny Židů v českých zemích v 19. a 20. století. Veřejnosti byla zpřístupněna 16. prosince 2020. K tematice šoa připravili naši kurátoři nejen nejruznější archivní a dokumentační materiály (zejména fotografie, korespondenci a deníčky), ale také trojrozměrné předměty a v rámci tzv. audiovizuálních prvků též pamětnická svědectví narátorů, jež přežili šoa. Jednotlivé vitríny informují v chronologickém sledu o hlavních tématech perzekuce židovského obyvatelstva v „předvečer“ a v průběhu 2. světové války, tedy o období od Mnichova do okupace okleštěného Československa, ostrakizaci židovské komunity, zahájení deportací, každodennosti a kultury v terezínském ghettu až po hromadné deportace na Východ. Výše uvedená témata jsou doplněná také o židovskou odbojovou činnost, která patří k méně známým kapitolám dějin 2. světové války.

Kromě výstavní činnosti se pracovníci Dokumentace šoa zaměřili jednak na re-katalogizaci fotografií s tematikou odboje a zahraničních jednotek, jednak na katalogizaci archiválií ze sbírky *Dokumenty perzekuce*, která patří spolu s archivní sbírkou *Terezín* k našim nejvýznamnějším archivním souborům. Zdigitalizované materiály kontinuálně zpřístupňujeme široké veřejnosti prostřednictvím webového rozhraní databáze Collective Access na stránkách <https://collections.jewishmuseum.cz/>

Naše sbírky se v minulém roce rozrostly o nové přírůstky dokumentů, jež nám darovaly rodiny Stehlíkových, Bodascherových, Friedových, Rotterových, Kiliánových, Seydlových a mnohé další.

V rámci vzdělávací a osvětové činnosti si mohli zájemci o dějiny 2. světové války a období šoa vyslechnout poutavé přednášky Jany Šplíchalové o osudech židovských obyvatel Čakovic v letech 1939–1945, nacistické propagandě ve filmu a fotografii nebo pojednání o rasové politice v rámci semináře Židé, dějiny a kultura, jež pořádá Odbor pro vzdělávání a kulturu ŽMP pro učitele základních a středních škol.

V roce 2020 pokračovala spolupráce s řadou významných domácích paměťových, vědeckých a kulturních institucí. Zmíníme především Památník Terezín, Národní archiv a mnohé další oblastní i okresní archivy, regionální, městská i vlastivědná muzea.

Přestože byl téměř celý rok poznamenán epidemií koronaviru, úspěšně pokračoval projekt orální historie primárně zaměřený na pamětníky z první generace, který Židovské muzeum v Praze uskutečňuje již od roku 1990. Natáčení rozhovorů je založeno na metodě tzv. orální historie, která napomáhá zachovat autentická svědectví o historii židovské komunity ve 20. století, problematiku dějin šoa i totalitních režimů. Pro dokumentování poválečných osudů natáčíme rozhovory také s příslušníky druhé generace. Celkem bylo v roce 2020 natočeno 19 rozhovorů. V rámci projektu orální historie jsme současně získali od narátorů řadu fotografií, zápisníků, deníků a dalších dokumentačních materiálů, které postupně zařazujeme do našich sbírek a využíváme pro výstavní, vzdělávací či publikační potřeby.

Kromě natáčení rozhovorů, pořádání archiválií, katalogizaci a digitalizování sbírek jsme se jako v minulých letech věnovali také konzultační a vzdělávací činnosti, zajištění badatelských služeb a vyřizování odborné korespondence. Podíleli jsme se také na dohledávání podkladů a informací pro osazení tzv. stolpersteinů, tedy kamenů zmizelých, které můžeme spatřit v dlažbě českých a moravských měst, jež připomínají tragické osudy židovských obyvatel.

I v letošním roce budeme pokračovat v odborném výzkumu v oblasti šoa. Naše badatelna bude otevřena všem zájemcům. Rádi předložíme ke studiu naše archiválie a poskytneme veřejnosti odborné konzultace a rešerše. Zároveň budeme vděční všem zájemcům z řad první a druhé generace za možnost natočení pamětnických rozhovorů. Případní narátoři nás mohou kontaktovat na e-mailové adrese: shoahhistory@jewishmuseum.cz

**Tomáš Bělohlávek,
vedoucí Odboru archivů**

Odbor pro vzdělávání a kulturu Židovského muzea v Praze

Činnost pražské i brněnské pobočky OVK ŽMP v roce 2020 silně ovlivnila pandemie covid-19. V několika málo měsících, kdy byly otevřeny základní a střední školy, navštívilo OVK 2003 českých žáků a studentů a 67 zahraničních.

Po přechodu škol na distanční výuku přizpůsobilo OVK vybrané programy potřebám online výuky. Tě se v listopadu a prosinci zúčastnilo 260 žáků a studentů. Do distanční podoby se proměnil i projekt na podporu učňovského školství podporovaný Magistrátem hl. m. Prahy. Již šestý ročník projektu proběhl v září standardně, od října byl realizován distančně samotnými pedagogy. OVK tak podpořilo 694 studentů pražských učilišť.

Výjimečná situace uplynulého roku se promítla i do podoby semináře pro pedagogy *Židé, dějiny a kultura*. Podzimní cyklus proběhl zcela online za účasti 172 pedagogů z celé ČR. Prezenčně se mohl konat pouze jeden z jarních seminářů v obou pobočkách OVK a také srpnový nadstavbový seminář. Celkem se v roce 2020 seminářů zúčastnilo 261 pedagogů.

Stranou pozornosti nezůstaly ani večerní pořady pro veřejnost. V Maiselově synagoze a v auditoriu OVK jich proběhlo více než šedesát a osobně či online se jich zúčastnilo 1889 diváků. Maiselova synagoga hostila koncerty vážné hudby pouze v prvních dvou měsících roku. V první polovině roku také proběhly dvě přednášky v rámci cyklu *Kapitoly z dějin Židů v českých zemích od středověku po emancipaci*, na podzim byl pak zahájen cyklus *Židé a starověký Přední východ*. Významným partnerem večerních pořadů byl v roce 2020 Polský institut v Praze, s nímž OVK spolupřátalo pořady *Pasy pro život a Varšava: Rozdělené město*. Spolupráce byla opětovně navázána i s Pražským literárním domem, který v červnu připomněl 135. výročí narození E. E. Kische. Dalšími pořady s velmi vysokou účastí byly například

přednáška Pavla Vařeky *Archeologie holocaustu* či představení knihy Tomáše Arndta *Lékárny s Davidovou hvězdou v čase šoa*. Zvláště zajímavý byl diskusní večer věnovaný filmu *Nabarvené ptáče*, kde vystoupil režisér snímku Václav Marhoul a filmový historik Miroslav Petříček. Od září do prosince pak byla v prostorech OVK k vidění unikátní fotografická výstava Elišky Blažkové *Haredim*, mapující život v jeruzalémské čtvrti Mea Šearim.

V uplynulém roce se podařilo i díky podpoře Nadačního fondu obětem holocaustu úspěšně pokračovat v tradici nedělních dílen pro děti a rodiče. Přestože na podzim nedělní dílny přešly také do online prostředí, všechny se podařilo uskutečnit, a celkem tak dětské dílny přivítaly na 400 návštěvníků.

Přestože pandemická situace silně zasáhla chod obou poboček OVK, menší zájem ze strany školních skupin umožnil najít prostor pro nové projekty s dlouhodobým výhledem. Jednou z takových novinek v nabídce seminářů OVK je tak opakovací kurz pro absolventy kurzu Průvodce ŽMP, kteří se chystají složit zkoušku pro získání licence. V neposlední řadě se OVK Praha i Brno o letních prázdninách nově věnovaly přípravě a uspořádání tří dětských táborů (dvou v Praze a jednoho v Brně). Vzhledem k pozitivním ohlasům a velkému zájmu rodin chce OVK v tomto projektu, paradoxně vzniklém v důsledku pandemie koronaviru, pokračovat i v budoucnu.

Všem čtenářům Tereziánské iniciativy přeje tým OVK ŽMP hezký vstup do nového občanského roku a těší se na další spolupráci a setkávání s návštěvníky.

Zuzana Pavlovská a tým OVK

Nový začátek Památníku ticha

21. 12. 2020 schválila vláda České republiky návrh na založení nové státní příspěvkové organizace, jež převezme projekt nazvaný Památník ticha. Zajistí investičně i provozně proměnu nádraží Bubny v nové místo paměti Prahy a naváže na sezonní aktivity současného autorského týmu, který své intervence do veřejného prostoru organizuje již sedm let.

Po několika kotrmelcích dosavadního vývoje se ukázalo, že nezisková organizace není dobrou platformou na administraci státní investice do objektu ve státním majetku. Právě před rokem jsme tedy vyzvali příslušné osobnosti vlády, aby se u příležitosti významného výročí osvobození Osvětimi vážně zamyslely nad tím, zda Praha má mít nový památník, či ne. Pokud ano, tak aby konali...



Ilustrační foto: Michal Stránský

V lednu roku 2020 uložil premiér Andrej Babiš ministru kultury Lubomíru Zaorálkovi zřídit státní instituci, která postupně převezme veřejný dialog stávající obecně prospěšně

společnosti, včetně zajištění přestavby železniční stanice, dotýkané historií.

Meziresortní připomínkové řízení se díky pandemii protáhlo na celý rok. Dnes však lze konstatovat, že 80. výročí prvního židovského transportu z nádraží Bubny bude již připomínat nová příspěvková organizace státu.

Čtenářům Tereziánské iniciativy není třeba připomínat ani projekt v jeho dnešní podobě, ani tradiční sezonní aktivity, které se na nádraží Bubny konají. Budeme pokračovat ve výstavních, vzdělávacích i dalších kulturních programech. Rádi bychom však využili ustanovení nové instituce k naplnění několika zásadních záměrů, které přináší doba, generační zlom a vývoj kultury paměti v naší zemi:

Považujeme za nezbytné posílit boj proti různým současným formám xenofobie, antisemitismu a neonacismu. Extremismus s nadcházejícími předvolebními proklamacemi i složitou ekonomickou situací bude nepochybně narůstat.

Odkaz příběhů šoa je pro nás nejvyšším argumentem pro tento dialog. Je však třeba těmto argumentům hledat moderní jazyk – srozumitelný mladé generaci – a tímto jazykem komunikovat budoucí vzdělávací koncepci.

V této zemi se vzdělávání věnuje celá řada institucí a nejspíš by to nedělaly, kdyby si skoro každá z nich nemyslela, že to dělá dobře. Dobře z mého hlediska ovšem znamená společně. Nechci zde nyní vůbec posuzovat, kdo vzdělává nejlépe, nebo kdo hůře. Většina však trpí zásadním handicapem a tím je osamělé *loučkaření*.

Od první chvíle, kdy jsem se začal věnovat neziskové organizaci pro revitalizaci místa paměti spojeného s deportací téměř padesáti tisíc pražských židů, se snažím všem trpělivě vysvětlovat, že to nejhorší, co se může stát v tématu šoa, je soutěžení.

Považujeme za nezbytné, aby spolu paměťové instituce tvůrčím způsobem spolupracovaly. Aby koncepčně koordinovaly své sezonní aktivity. Aby aktivně vyhledávaly a společně nabízely významná témata v odkazu holocaustu, která mohou přinést velký společenský efekt a mohou působit ozdravně i v těžké době, kterou prožíváme. Není to jen o tom, že byly ještě těžší časy než naše pandemická realita.

Vzpomínky mapují nejrůznější okamžiky, které přežili ti, kteří se dokázali podpořit navzájem, neztráceli trpělivost a naději světla na konci tunelu a zachovali si nadhled i v nejtěžších okamžicích. To jsou odkazy, pro které má smysl dělat památník, sezonní výstavy a další veřejné diskuse ze „Stanice Bubny“. To jsou prožitky, na které má smysl vzpomínat, odkazy, které nabízejí velká podobenství.

Jenže jak o nich hovořit? Jak po odchodu posledních přeživších? Jak v dobách ekonomické deprese, které se nejspíše brzy dočkáme. Jak směřem ke generaci uvízlé v sociálních sítích. A jak v časech prudce se měnícího světa, kdy podstatné morální hodnoty jsou utopeny v nadprodukcí povrchní veřejné komunikace?

To jsou otázky, na které chceme hledat odpovědi již v nové státní organizaci. Domníváme se, že silným argumentem místa paměti není jen jeho svědectví válečných

událostí, ale také charakter projektu, který máme v rukou – kontaktního projektu, kam musí každý osobně dorazit, něco prožít, něco objevit a mít prostor si to všechno poskládat v hlavě bez hektického proklikávání u počítače.

V průběhu minulého roku jsem vyslal několik výzev k dalším paměťovým institucím k tomu, abychom se pokusili lépe koordinovat veřejnou komunikaci v aktuálních tématech, abychom společně reagovali na nepřijatelné sociální projevy, ke kterým nelze mlčet. Máme řadu projektů, které bychom rádi realizovali v širší partnerské spolupráci.

Jsme připraveni se na spolupráci tohoto typu připravovat již v době realizace přestavby nádraží na památník. Poslední léta nebyla jen čekáním na státní investici, ale také časem pro vývoj celé řady sezonních projektů, ve kterých chceme pokračovat.

Za nejaktuálnější považujeme projekty, které používají velké příběhy dvacátého století v účinném boji proti extremismům různých současných podob. K tomuto tématu bychom rádi – nejlépe na půdě Senátu Parlamentu České republiky, iniciovali seminář s významnými paměťovými organizacemi, které u nás o podobný dialog usilují.

Budeme připravovat výstavy z nových sbírkových objevů, které k nám doputovaly v průběhu minulého roku. Máme dnes již jednu aktivně putující výstavu a usilujeme o to, abychom jich během tohoto roku měli pět. Budeme je distribuovat ve spolupráci s Českými centry po světě a věříme, že najdou svá zastavení i v tuzemských prostorách.

Budeme s nimi také akcelarovat naše vzdělávací projekty, které nové příspěvkové organizaci rozšíří partnerskou síť škol, komunikačních center a institucí, které s pamětí pracují tvůrčím způsobem.

K letošnímu kulatému výročí prvního transportu vypravenému z protektorátní Prahy připravujeme velkou prožitkovou výstavu o návratech hrdinů války. Jejich vzpomínky přicházely na svět často velmi opatrně a byly konfrontovány s novými realitami století totalit. K tomu jsou filmy, literární díla i divadelní adaptace. Ty by se měly stát doprovodnými programy výstavních aktivit sezony.

Máme nová témata pro VYSÍLÁNÍ STANICE BUBNY, která se objevují na vlnách Českého rozhlasu již čtyři roky. Tím střešním je široká odborná diskuse o tom, jak připomínat významné události, jak pracovat s autentickými vzpomínkami, aby se jejich odkaz stal současným veřejným dialogem...

Moc doufáme, že nebudeme muset opět pořádat vernisáže bez účasti návštěvníků – jak tomu bylo s některými loňskými akcemi.

Vzhledem k vývoji situace letos opět odložíme slavnostní koncert k vyhlazení tereziánského rodinného tábora v Osvětimi z března na červenec. Věříme, že se nám opět podaří zajistit kvalitní hudební těleso, které vzpomínkové akci dá důstojný rozměr.

Přejeme si – nám i čtenářům, abychom se mohli 16. října všichni potkat na nádraží Bubny a bubnovat pro jeho probuzení už s konkrétním harmonogramem jeho přestavby na PAMÁTNÍK TICHÁ.



Pražská jidiš kapela



Karol E. Sidon a Pavel Štingl

První chanukové světlo v Památníku ticha

První chanukovou svíčku zapálil ve čtvrtek 10. prosince minulého roku na pražském nádraží v Bubnech vrchní pražský rabín David Peter zároveň s modlitbou vrchního zemského rabína Karola E. Sidona. Akce se již druhým rokem konala v Památníku ticha v rámci setkání Světlo pro naději.

„V minulém roce jsme na místě paměti rozsvěcovali světlo díkyvdání poprvé a tento akt jsme nazvali Světlo pro paměť. Letos žijeme jinou realitu, ve které se zdánlivě ztrácí prostor pro velké příběhy, které se váží k železniční stanici pražských deportací. Domníváme se však, že i v době ohrožení celého světa neviditelným nepřítelem pandemie, mohou válečné příběhy působit ozdravně. Proto jsme se rozhodli letošní setkání nazvat Světlo pro naději. Naději, že se jednou zase všichni potkáme,“ řekl v prosinci 2020 Pavel Štingl z Památníku ticha.

Celou akci zahájil ředitel Památníku ticha Pavel Štingl, krátce promluvil předseda ŽOP Fero Bányai, vrchní zemský rabín Karol E. Sidon a velvyslanec Státu Izrael Daniel Meron.



Pavel Štingl

Příjemnou atmosféru ještě obohatil minikoncert tří hudebníků z Pražské jidiš kapely.

Byl to moc hezký podvečer a určitě žádný z přítomných nelitoval, i když počasí bylo skutečně prosincové.

Vzhledem k protiepidemickým opatřením bylo zapálení první svíčky na chanukiji přenášeno také on-line na facebookovém profilu Památníku ticha.

mistran, foto Karel Cudlín



Daniel Meron, velvyslanec Státu Izrael



Karol E. Sidon a David Peter

O historii pěti fotografií

U příležitosti Dne vzniku samostatného československého státu 28. 10. 2020 jsem si vzpomněla, jak náš současný prezident Miloš Zeman nakládal před čtyřmi lety s nejvyššími státními vyznamenáními, a uvědomila si, jak je neuctivé, že tehdy neocenal přeživšího holocaust Jiřího Bradyho, který byl strýcem Daniela Hermana, a to jen proto, že se tento tehdejší ministr kultury sešel v rámci Fora 2000 s Jeho Svatostí dalajlámou. Obrátil se na mne můj dědeček přeživší holocaust, Jaroslav Kraus, a ukázal mi fotografii zachycující členy Mezinárodního terezínského sdružení – Terezínské iniciativy v roce 1993 na Pražském hradě. Začala jsem pátrat po její historii a začaly se objevovat i jiné snímky.

O vzniku Mezinárodního terezínského sdružení

Jako první jsem oslovila Dagmar Lieblovou, dlouholetou předsedkyni Mezinárodního terezínského sdružení, a ona zavzpomínala na jeho vznik: „Mezi Vánoci 1989 a Novým rokem 1990 jsme si řekli, že by bylo načase, aby se vědělo i o terezínském ghettu, kterým prošlo 150 000 Židů. Do povědomí společnosti se vrylo, že v Terezíně byla Malá pevnost a v ní vězení, filiálka gestapa, kde byli političtí vězňové.“

Jaroslav Kraus, místopředseda sdružení v letech 2001–2015, si ustanovení sdružení vybavuje takto: „Impuls byl od Mirka Kárného, historika, abychom se sešli v kanceláři radnice Židovské obce a společně s Hanušem Schimmerlingem dali hlavy dohromady, jak by se mohli přeživší holocaust sdružit. Nazvali jsme se neformálně Terezínská iniciativa a sepsali stanoviny v zásadní myšlence, aby památka zemřelých obětí vyvraždění Židů nebyla zapomenuta, aby se bádaly historické dokumenty aj.“ V roce 1990 začali členové sdružení plnit cíle, jež

si tehdy dali, mezi něž patřilo zachovávat památku těch, kteří nepřežili, působit na mladou generaci a pomáhat stárnoucím přeživším. V říjnu 1991 se konaly pamětní dny na památku padesátého výročí zahájení deportací, bylo tenkrát otevřeno Muzeum ghetta. Nejdříve však musel Památník Terezín ve spolupráci s Terezínskou iniciativou zrušit v budově bývalé terezínské školy expozici historie Sboru národní bezpečnosti a revolučních tradic Severočeského kraje. Ta zde byla otevřena 15. 5. 1980 a zanikla, dle historika Vojtěcha Blodiga, v druhé polovině roku 1990. Tuto výstavu, pompézní oslavu komunistického režimu, viděl prezident ČSFR Václav Havel dne 20. 5. 1990 u příležitosti Národní manifestace v Terezíně.

během první Sherovy návštěvy v Terezíně. Vzpomíná na to: „Byli jsme v policejním muzeu, v hale tam byla kromě soch policajtů se samopaly a psy, deska se seznamem padlých členů Sboru národní bezpečnosti v boji s třídním nepřítelem, špióny imperialistických mocností a nepřátel vlády lidu a socialismu. Žena Joela Shera se na ní dívala a ptala se mne: ‚Hele, Polák, to byli Židi?‘ a já jsem odpověděl: ‚To nemuseli být. Jméno Polák mají i nežidé.‘ Měla zřejmě strach, že mezi těmi esenbáky byli Židé a padli tam.“



Václav Havel měl (po tehdejší návštěvě Terezína) vliv na to, aby se zde vybudovala nová expozice, v Terezínských listech z roku 1991 se tehdy psalo: „Pan prezident tu vyslovil přání, abychom se postarali o to, aby celý objekt vypadal ‚normálně‘ a aby sloužil účelu, kterému je předurčen.“ Toto bývalé muzeum SNB viděl s prvním, porevolučním velvyslancem Státu Izrael v ČSFR Joelem Sherem a jeho ženou i Jaroslav Kraus, a to 8. 1. 1991

Joel Sher si nedávno vzpomněl, že zmínka o židovských obětech tehdy nebyla ani na pamětní desce u řeky Ohře, kde museli v listopadu 1944 na příkaz nacistů internovaní Židé vysypat popel mrtvých obětí terezínského ghetta do vody. U koleje v Terezíně, odkud odjížděli Židé z Terezína do Osvětimi, se tehdy pod památným reliéfem psalo a dodnes píše také jen o „věznicích“.



Dle Dagmar Lieblové a Hanuš Schimmerlinga se mělo stát nově vznikající sdružení historickou součástí *Českého svazu bojovníků za svobodu*. J. Kraus byl proti, chtěl, aby terezínští vězni – emigranti, s nimiž se v Praze setkal, byli součástí samostatného sdružení s mezinárodním dosahem, vyjednal tedy na Ministerstvu vnitra stanovy *Mezinárodního terezínského sdružení*, jež vstoupily v platnost 14. 2. 1991.

Význam daru Jiřího Bradyho

Jak si Jaroslav Kraus vybavuje, na jaře roku 1991 přišel na radnici v Maiselově ulici člen sdružení Jiří Kurt Kotouč a podal mu stodolarovou bankovku se slovy: „*Měl jsem tu kamaráda z Terezína, instalatéra, teď má v Kanadě velký podnik a ptal se na náš spolek.*“ Sekretářka L. Holznerová dle dědečkova vyprávění otevřela šuplík a peníze tam chtěla dát. V tu chvíli si uvědomil: „*Takhle se s penězi nemůže hospodařit. Šli jsme se snachou do Komerční banky, kde založila na jméno sdružení účet v zahraniční měně. Když jsem byl s prezidentem Václavem Havlem v dubnu 1990 v Izraeli, kam letěli pražští i slovenští Židé, viděl jsem, že lidí, kteří k nám přísluší, je po světě hodně. Navrhl jsem, že s nimi musíme udržovat styk, proto jsme založili časopis. Jmenuje se stejně jako sdružení Tereziánská iniciativa. Dar Jirky Bradyho byl vzorem pro všechny členy, v prvním čísle jsme za něj poděkovali, i za přijetí darů z dalších západních zemí a poslali časopis do různých koutů světa od San Francisca po Tasmánii a na účet začaly chodit peníze z Československa i z ciziny. Všiml jsem si, že počet zahraničních žáků v Terezíně je vyšší než těch českých, a proto jsem řekl: 'České školy je třeba motivovat. Škole, která se rozhodne navštívit Památník Terezín, dopravu uhradíme my.' To se podařilo po obdržení většího obnosu od doktora Kurta Tomana. Ovdověl, byl bezdětný, a když zemřel, odkázal své jmění našemu spolku.*“

Díky němu vznikla v prosinci roku 1993 *Nadace Tereziánská iniciativa*, ta podporovala dle sedmi úkolů v závěti vydávání publikací a osvětovou činnost o historické roli terezínského ghetta, výstavy a akce proti antisemitismu.

Náplň činnosti zůstává dosud, a to v přeměněné Nadaci TI na Institut TI.

Skautský slib

Ve dnech 17.–18. 10. 1991 se sešli přeživší útlak v terezínském ghettu na sněmu *Mezinárodního terezínského sdružení* v kinosálu Muzea ghetta. To bylo otevřeno za účasti tehdejšího prezidenta Státu Izrael Chaima Herzoga. Václav Havel si expozici Muzea ghetta prohlédl o dva roky později u příležitosti Tereziánské trizny.

Pak ji navštívil ještě 12. 1. 1996 s Eze-rem Weizmanem, tehdejším prezidentem Státu Izrael. Na setkání s izraelským i českým prezidentem na Národním hřbitově v Terezíně vzpomíná i Felix Kolmer, přeživší holocaust: „*Stál jsem za Havlem. Jsem skaut a věděl jsem, že byl také skaut, zdravil jsem ho skautským pozdravem a on na něj zareagoval.*“ Felix Kolmer tehdy zvedl ruku, spojil palec a malík, nad nimiž měl skrčené tři prsty představující skautský slib složený ze tří částí – vět: „*První je: 'mít rád Československou republiku a pomáhat jí v každé době,' druhá: 'zachovávat zákony země a zákony skautské' a třetí: 'tělem i duší pomáhat bližnímu.'*“ F. Kolmer si vybavil i další vzpomínku z návštěvy Ezera Weizmana: „*Měl jsem s prezidentem Izraele diskusi o otázce vybavení izraelských vojsk československým vojenským materiálem a výuce vznikající izraelské armády. Hodně Židů, kteří se stěhovali do Izraele (v období po druhé světové válce – pozn. EG), byli komunisté. Zástupci Sovětského svazu si dělali naděje, že bude Izrael dobrým světovým partnerem, tak ho zásobili materiálem, Československo také. Weizman mi vyprávěl, že se tehdy v Českých Budějovicích učil létat (týden před vyhlášením nezávislosti Izraele v květnu 1948 trénoval na strojích Avia S-199 – pozn.*

EG), pak s těmi letouny uhaněli do Izraele,“ dodává F. Kolmer.

Delegace Tereziánské iniciativy na Pražském hradě

Členové *Tereziánské iniciativy* – *Mezinárodního terezínského sdružení*, jak se dnešní spolek jmenuje od 6. 5. 1993, časem naplánovali vypracovat vydání *Tereziánských pamětních knih*. Ty měly v budoucnu obsahovat údaje o židovských obětech i přeživších nacistických deportací osob z Čech a Moravy v letech 1941–1945. Delegaci předsednictva *Tereziánské iniciativy* s hostem Jiřím Bradym přijal 25. listopadu 1993 na Pražském hradě prezident Václav Havel. Tehdejší redaktor časopisu *Tereziánská iniciativa* Hanuš Schimmerling v něm v lednu 1994 o návštěvě informoval: „*Zástupci naší organizace předali panu prezidentu Havlovi diskety a písemný materiál 'Sto padesát tisíc jmen – sto padesát tisíc lidských osudů'. Na naši prosbu přislíbil prezident přispět předmluvou do chystané Pamětní knihy českých Židů.*“ Jaroslav Kraus si pamatoval setkání u Havla jinak: „*Kotouč přišel na předsednictvo a řekl, že je tu Brady a chtěl by se podívat na Hrad a ostatní navrhli, ať ho vezmeme s sebou. Havel nebyl schopen poskytnout odpovědi na dotazy zahraničních návštěvníků Pražského hradu týkající se osudů jejich rodinných příslušníků, kteří zahynuli během druhé světové války, tudíž záměr sepsání rozsáhlé evidence čítající tisíce jmen, dat narození, dat odsunu do ghetta či koncentračního tábora a dat osvobození z těchto zařízení, či dat o úmrtí v nich, uvítal realizovat.*“ J. Kraus si vzpomněl

také na tento moment: „*Stalo se tehdy faux pas. Mirek Kárný držel v ruce kazety, chtěl se chlubit, jak to sestavoval se svým týmem a Havel po nich šahal, ale byly prázdné. Pak Mirek přiznal: 'Pane prezidente, tam jsou ještě nedodělky, my vám to dáme, až to bude kompletní,' a kazety mu nedal. Odcházeli jsme z Hradu* ▶





a vznikla fotografie, již někdo tehdy pořídil na nádvoří. “

Zeptala jsem se dcery Jiřího Bradyho, Lary Brady, jestli s ní otec mluvil o setkání s Václavem Havlem v listopadu roku 1993 na Hradě, odpověděla mi: „Nevím nic o Jirkově angažovanosti v publikování Tereziňských pamětních knih. Požádal Václava Havla, aby napsal předmluvu do knihy *We Are Children Just the Same*, což je příběh o *Vedem* (tajně psaný časopis 13–16letými chlapci v Tereziňě v letech 1942–1944 – pozn. EG). Prezident přečetl rukopis a laskavě ji v květnu 1993 napsal. Zástupci vydavatelství JPS ve Filadelfii byli nadšeni jeho příspěvkem stejně jako Jirka. Po zveřejnění knížky (v angličtině publikace vyšla v roce 1994, v češtině *Je mojí vlastní hradba ghetta?* v roce 1995 – pozn. EG) se George setkal s prezidentem na Hradě, aby mu poděkoval.“ Napsala mi: „Havel byl šťastný, když se dozvěděl, že kniha získala první cenu v soutěži v historické kategorii v Bostonu.“ Publikace tehdy obdržela roku 1995 Národní cenu od Rady pro židovskou knihu z New Yorku v kategorii holocaust.

Poprosila jsem Daniela Hermana, zda-li by si vzpomněl, jestli se jeho strýc o schůzce s prezidentem na Hradě v devadesátých letech zmiňoval a odpověděl mi: „Matně si vzpomínám, že tam kontakt s Havlem byl přes Ivana Medka, který se znal se strýcem. Jirka sem jezdil dost často, někdy dvakrát, třikrát do roka.“ Pan Medek tedy možná zařídil celé setkání delegace na Hradě, za Kancelář prezidenta republiky tam byl přítomen spolu s Lenkou Štětinovou.

Dobré skutky nejen pro body

Toman Brod, historik a přeživší holocaust, si vybavil, jaký Brady byl, když s ním bydlel na ubikaci č. 1 pro 30–40 dětí válečného objektu ghetta, bloku L417, v budově bývalé tereziňské školy. „Když jsem tam přišel v roce 1943, kluci velice neradi přijímali nové členy, měli

své kamarády, samosprávu a aktivity. Odešel jsem po několika týdnech na devítku, ta byla mým skutečným domovem v Tereziňě.“ J. Brady zůstal na jedničce, pro Hyde Park Civilizace na ČT uvedl, že tam probíhala soutěž: když udělal dobrý skutek, tak obdržel body, Brady tehdy soutěž vyhrál a získal certifikát. Čekal, že ho budou ostatní obdivovat, místo toho byl v časopisu *Vedem* ten týden uveřejněn článek o jednom mládenčí, který tři dny a noci pomáhal nemocnému člověku. Když se toho mládenče osazenstvo jedničky ptalo, proč si neřekl o body, řekl, že to dělal pro kamaráda, ne pro body. Brady tehdy pochopil, že se má starat z altruismu. Možná ze stejného důvodu přispěl v devadesátých letech minulého století svému příteli a společníkovi Joe Seidnerovi k zakoupení počítače pro Tereziňskou iniciativu a dokonce založil Canadian Friends of Lidové noviny. D. Herman se o něm vyjádřil: „Byl strašně hodný, měl opravdu zlaté srdce a pomáhal, kde mohl, i mně. Vážil si toho, že přežil a je mu dána šance v životě a bral to jako odpovědnost.“ Stejně tak se choval můj dědeček, když leckdy daroval finanční pomoc dobročinným institucím či příbuzným. I díky němu jsem mohla pečovat o babičku Irenu Krausovou před jejím skolem v Domově sociální péče Hagibor dne 4. 11. 2020 pár dnů poté, co zemřel její manžel 31. 10. 2020 ve Vinohradské nemocnici na zápal plic v souvislosti s koronavirovou epidemií. Snažila jsem se jí tam usnadnit odcházení ze života na izolovaném oddělení pro pacienty s covid-19, mimo mne tam

bylo několik dobrovolníků, někteří z nich mají, či měli židovské příbuzné. Pomáhali jsme ze soucitu.

Nedalo mi to a zeptala jsem se Tomana Broda, jestli tehdy v Tereziňě také s kamarády sbírali na devítce odměny za dobré skutky a odpověděl mi: „V páteční večer chodil Ota Klein s Leo Demnerem (vedoucí a zástupce vedoucího v Odboru péče o mládež v Tereziňě – pozn. EG) kontrolovat pořádek a děti v domovech sbíraly body za to, kdo jej měl nejlepší, zároveň je vedoucí strhávali za to, kdo měl špinavý esšálek.“ Také mi prozradil, jak na pokoji č. 9 založili časopis *Bobřík*, jehož výtisky se bohužel nezachránily. Podílel se tehdy graficky na obálce kresbou znázorňující skautské vlastnosti, jednou z nich je pomoc bližnímu svému, nakreslil tehdy na titulní stranu podané ruce.

Vznik Tereziňských pamětních knih

Tereziňské pamětní knihy, rozsáhlá evidence, se samozřejmě nezačala připravovat až v roce 1993. Tereza Štěpková, nynější ředitelka Institutu Tereziňské iniciativy, který byl transformován dne 17. 12. 1998 z Nadace Tereziňské iniciativy, uvedla: „Kárny odešel v roce 1974 do předčasného důchodu a v této době se začíná systematicky zabývat výzkumem holocaustu.“ Na přípravách databáze obětí pro *Tereziňské pamětní knihy* pracoval se svojí ženou Margitou a k vydání nachystal kolektiv editorů pod jeho vedením, v němž byla i jejich vnučka Lenka Linhartová. Prarodičům prý asistovala takto: „V letech 1972–1978 jsem s nimi bydlela, děda už ráno seděl u psacího stolu a všude byly kartotéky. Když jsem si chtěla přivydělat, tak jsem lepila kartičky na kartičky a řadila je podle abecedy.“ T. Brod popisoval svůj příspěvek: „Asi dva roky před vydáním jsem s nimi začal spolupracovat. Dělal jsem poznámky ke korekturám, sháněl fotografie a dokumentaci.“

V roce 1995 kniha vyšla v nakladatelství Melantrich a posléze ji manželé Kární společně s dalšími členy Tereziňské iniciativy předali slavnostně 6. března 1996 prezidentu

Václavu Havlovi, který je autorem úvodu k oběma svazkům Tereziňských pamětních knih. Linhartová si vzpomněla: „Bylo pro ně důležité, aby to zachovali dalším generacím a lidi se z toho poučili, ne proto, že půjdou prezidentovi předat knihu.“ Editor publikace T. Brod popisuje audienci na Hradě: „Havel nám potřásl rukama, Kárný měl proslov, pro manžele Kárné to byla velká satisfakce, že úspěšně dokončili letitou práci.“

Jiskra Jiřího Bradyho

Porevoluční altruismus přeživších okomentoval i J. Kraus: „Počin Jiřího Bradyho je příkladem, na němž vidíme, jak malá jiskra uvede do lavinových pohybů konání dobrých skutků.“ Konečně přinášení užitku jiným bytostem je i hlavní myšlenkou buddhistických učen. Proto je pro mne dodnes nepochopitelné, jak prezident s medailemi nakládal 28. 10. 2016 na Hradě, toto faux pas glosoval i J. Kraus: „Když jsem seděl v parku a slyšel dva třináctileté kluky, jak jeden říká druhému: ‚Hele, Pepíku, jestli půjdeš s tou Mařenou Voříškovou na ten kolotoč, tak tu dvoubarevnou kuličku tvé sestře nedám,‘ tak jsem si řekl: ‚Ty děti jsou už takovýhle.‘ Jediným vysvětlením pro vyřčení věty: ‚Když půjdeš za tím buddhistou, nedám tvému příbuznému významení,‘ zletilým člověkem pro mne je, že musel být v závislém stavu, těžko říct, jestli to byl alkohol, nebo duševní porucha.“

Respekt k ostatním

Nabízí se srovnání ve věci Havlova přijetí dalajlámy. Jak řekla Jeho Excellence Lobsang Sangay, předseda tibetské exilové vlády, na setkání 15. 10. 2019 ve Sněmovní 7 v rámci Fora 2000: „Václav Havel byl z diplomatického hlediska první hlavou státu na světě, která pozvala Jeho Svatost na oficiální návštěvu.“ Čtrnáctého dalajlámu přijal prezident Havel poprvé 2.–6. února roku 1990. Dalajláma se posléze setkal s V. Havlem ještě osmkrát, naposledy před jeho skolem v roce 2011. Na panelové diskusi věnované první

návštěvě Jeho Svatosti v ČSFR uvedl Alexander Berzin, dalajlámův archivář a překladatel, že „Jeho Svatost zdůrazňovala, abychom bojovali za náboženskou svobodu“. Sešel se tehdy s pražským vrchním rabínem Danielem Mayerem, ale i s kardinálem Tomáškem. Jak uvedla Jarmila Ptáčková, sinoložka a tibetoložka z Orientálního ústavu AV ČR, na této diskusi: „Havel československé společnosti objasnil, že pro novou zemi nebylo důležité zaměřovat se jen na materiální rozvoj, ale i na ten duchovní v demokratické zemi.“ Zdá

se, že náš současný prezident Zeman hájí zájmy pouze ekonomické, jak v souvislosti s Ruskem, tak Čínou, k politice Izraele, nevím, jestli z důvodů pouze ekonomických, se stává dobře. Myslím si, že by mu však prospělo více respektu k přeživším holocaustu, ale i duchovnímu vůdci tak nekonfliktního náboženství jako je buddhismus a státu Tibet, jehož politický systém není založen na diktatuře moci.

**Ester Gerová, publicistka
(vnučka Jaroslava Krause)**

Popisky pod foto:

1) Snímek z Národní manifestace na Národním hřbitově v Terezíně za účasti prezidenta ČSFR Václava Havla dne 20. 5. 1990. Zleva Ladislav Kantor, poradce prezidenta, Václav Havel, tehdejší prezident, Jiří Křížan, poradce prezidenta. Provolání četl Miroslav Kárný.

Foto: Jana Nováková, fotoarchiv Památníku Terezín.

2) Fotografie desky se seznamem padlých hrdinů v interiéru bývalého Muzea SNB v Terezíně, leden 1991.

Foto: Jana Nováková, fotoarchiv Památníku Terezín.

3) Návštěva prvního porevolučního velvyslance Státu Izrael v ČSFR Joela Shera v Terezíně. U pamětní desky zleva Jaroslav Kraus, v pozadí Tomáš Kraus a Jiří Vrba, Joel Sher a jeho žena.

Foto: Petr Našic, archiv Joela Shera.

4) Prohlídka Muzea ghetta, zleva: přeživší holocaust a historik Erik Polák, Felix Kolmer, Jan Munk, dlouholetý ředitel Památníku Terezín, Ezer Weizman, 7. prezident Státu Izrael, Reuma Weizmanová, žena prezidenta Státu Izrael, Václav Havel, tehdejší prezident ČR.

Foto: Jana Nováková, fotoarchiv Památníku Terezín.

5) Foto přeživších holocaustu po návštěvě u prezidenta Václava Havla na nádvoří Pražského hradu, zleva Jiří Kurt Kotouč, Anna Hanusová, Miroslav Kárný, Anita Franková, Věra Andrysíková, Hanuš Schimmerling, Jaroslav Kraus a Jiří Brady.

Foto: Autor neznámý, archiv Jaroslava Krause.

Předsednictvo Tereziňské iniciativy i touto cestou děkuje Velvyslanectví Spolkové republiky Německo za mimořádně štědrý dar, který jsme použili k nákupu výpočetní kancelářské techniky, díky čemuž jsme mohli nahradit naše zastaralé a zčásti již nefunkční vybavení.

Střípky vzpomínek

Chava Livni (Eva Fürst), Kiriát Tivon, Izrael

(Dokončení z minulého čísla.)

FREIBERG

Nevím, jak dlouho jsme cestovali. Přijeli jsme do obrovské tovární haly, umístili nás tam – je těžké tomu uvěřit. Opravdová budova, žádné baráky, ústřední topení, umývárny – skoro se znovu cítím jako lidská bytost. V našem pokoji jsou dívky z východního Slovenska a Vídeňanky z Terezína. „Táborová starší“ Hanka přijela s námi z Osvětimi, stejně jako „pokojová starší“ – Šári, její sestra. Jsou tu strážkyně SS a táborový velitel – esesák – Unterscharführer. Některé z naší skupiny – je nás asi 1500 žen – z Lodže v Polsku mají své vlastní „blokové starší“ a „pokojové starší“. Pracujeme v továrně na letadla a my jsme v oddělení, kde se vyrábějí křídla. Zpočátku jsme jen pilovaly a brousily kousky hliníkových plechů – stály jsme celé hodiny. Většina německých mistrů mluví saským přízvukem, kterému jen stěží rozumíme. Tak plynou dny – ranní nástup, „káva“, práce, polední polévka, práce, další nástup a večer nás na postelích čeká náš denní příděl chleba s trochou marmelády nebo čehosi, co vypadá jako salám. Na začátku jsou někdy i vařené brambory. Jsme velmi namačkané – dvě na úzkou postel plnou štěnic – ale je tu teplo a člověk se může nějak umýt, i když nemáme mýdlo. Jsme k smrti unavené z dlouhých hodin práce, ale večer jsme zase lidské bytosti. Někdo přednáší básně nebo mluví o „tehdy“, nebo fantazíruje o tom, co bude první věc „potom“ (většinou sníst tlustý krajíc chleba s máslem ...). Ale večer se vždy končí zpěvem smutných, sentimentálních písní a slzy tečou... Jedna ze stráží SS, velmi mladá, k nám potichu chodí – „prosím nevšímejte si mě ...“ sedí v rohu a ze srdce pláče. Jednoho dne slyšíme, že byla potrestána a odeslána z našeho tábora.

Dokonce jsme dosáhly určitou protekci. Někdo přišel na to, že jsme se kdysi účastnily seancí, Hanka a její sestra Šárika nás vzaly na jejich pokoj, abychom je to naučily. Mnoho z toho nevyšlo, ale tady se člověk chytá i slámy. Bylo to pro nás krátkou chvilkou luxusu – nemusely jsme se mačkat v přeplněné místnosti, a dokonce jsme měly jeden nebo dva brambory navíc, po přidělu jídla jsme někdy dostaly kotel se zbytky polévky, kterou jsme si pak rozdělily s ostatními děvčaty z místnosti.

Pracovní hodiny byly nekonečné – během mechanické práce je čas na přemýšlení, spousta času... Myslela jsem často na domov, jestli ještě vůbec nějaký existuje a jestli někdo přežil. Jsem si ale jistá, že jestli jen jeden z mých přátel zůstal naživu, nebudu sama.

Na Štědrý den jsme obdržely zvláštní dávku a také „prémii“ – mohly jsme si jít „koupit“ celerovou sůl. Ale tím skončily naše dobré časy – musely jsme se přestěhovat do baráků postavených pro nás mimo město. Prvně nás poslali do otevřené stodoly, kde jsme plnily matrace slámou. Byla sněhová bouře, obrovská zima a vítr snadno profoukl naše obnošené hadry. Moje nohy v tenkých botách, skoro bez podrážky, byly jako dvě hroudy ledu. Zima je krutá – mnohem horší

než hlad... Ruce mě nepopsatelně bolely od mrazu, nemohla jsem hýbat prsty, nějak jsem naplnila ty matrace... A když jsme se konečně vrátily do továrny a já pomalu roztávala, dostavila se strašná bolest. Jak budu pokračovat, jak někdo může snášet tu příšernou zimu?

A tak dvakrát denně vedla naše cesta skrze město. Šly jsme za úplné tmy a málokdo byl na ulici – jen zástup prochládlých žen, často s malými dětmi v náručí, čekajících na mléko. A pak cesta zpět, znovu ve tmě, do mrazivých baráků, kde sice byla kamna, ale netopili v nich.

Jak já nenáviděla sníh – bílý a studený, byl všude, kam ses jen podívala – z okna tovární haly se rozprostíral až do dálky. Jediné, co mě těšilo, byl můj stromek. Osamělý a bez listů stál na pahorku a odolával všem bouřím... a říkal mi, že někde venku je svět a že jako vyrostou na jaře mladé lístečky, je i naděje na život.

Na pár dní mne poslali na novou práci – stála jsem na žebříku a obrovským kotoučem leštila křídla. Stálo mě to mé poslední zbytky sil – a ačkoli byl tenhle předák opravdu laskavý, byla jsem ráda, že jsem se mohla vrátit ke své staré práci. A ten mistr byl také dost milý – o Vánocích schoval malý balík cukrovinek mezi žebra křídla, jindy to byly obvazy (když si všiml ran na našich nohách, které se nechtěly zahojit)... Řekl nám, že pochází z Düsseldorfu a týdnů už neslyšel nic o své rodině, jenom že tam byla spousta náletů...

Také jsme někdy dostaly varování před bombardováním – každý kromě nás, vězňů, spěchal do krytů. Zůstaly jsme samy – zamčené, ale každý výbuch byl pro nás jako dárek! Nejděsivější bylo bombardování Drážďan. Letadla přilétala ve vlnách, viděly jsme padat bomby, zbarvující oblohu do červena, a zářící výbuchy... Protiletadlové dělostřelectvo okolo nás bylo ohlušující. Jedna SS – žena ze stráží pocházející z Drážďan, byla úplně rozrušená, její rodiče a mladší sourozenci tam zůstali. Ale pro nás to znamenalo, že konec je opět o něco blíž...

Někdy jsme musely zajít do elektrikářské dílny, například když žárovky, které používáme při práci, vyhořely. To je skvělé, protože tam pracují francouzští váleční zajatci, kteří sestavili radiový přijímač a poslouchají zprávy. To se pak s nimi snažíme nějak domluvit, abychom získaly informace o blížící se frontě.

Jednoho dne bylo slyšet řvaní – jedna ze stráží chytila vězeňkyni – nevíme, z jakého zločinu byla obviněna. Každopádně jí vlasy musela ostříhat její nejlepší kamarádka. Vlasy rostou jen velmi pomalu – možná kvůli podvýživě – během těch tří měsíců vyrostly jen o 2 cm. Pořád to vypadá lépe, než být plešatá.

Někdy se na sebe dívám v okenní tabuli – jsem to opravdu já? Nikdy jsem nebyla ješitná – ale tyto mrtvé oči, propadlé tváře, kostra krytá hadry, držícími dohromady kouskem provázku – jsem to já? No, ještě nejsem „Muselman“, ještě jsem se nevzdala. Přesto je těžké si představit, že budeme muset být schopné vydržet ještě mnohem déle. Na konec, i když se nevzdáme, budeme stejně zlikvidováni, ať už dřív nebo později – jak se tady říká „do komínů“... Ale ještě, navzdory všemu, chci žít!!! Jsem ještě žena? Cítím se, jako by všechno ve mně shořelo, zemřelo. Žádná menstruace (díky

bohu) – ale často se ptám sama sebe, jestli budu moci mít děti – když tohle přežiji?

Tuřínové polévky je den ode dne méně – přiděly chleba se také stále zmenšují a hlad roste... Brzy to je jediná myšlenka – zastavit tyto bodavé bolesti z hladu. Jaké to je být sytý? Nebýt schopen dojíst jídlo? Všechny naše hovory se točí kolem jídla – každý „zve“ ostatní a „vaří“ to nejlepší jídlo. Ale jsme skromní – chceme jen normální chléb – ale aby ho bylo dost...

A následně se ženy stávají víc a víc zvířaty. Hádky mezi matkou a dcerou o kousek chleba – která z nich ho potřebuje víc? Člověku se chce zvracet. A blízko nás „pokoj starších“ – dobře oblečení a najezení. Skupina pracující venku (mimo tábor), která dostává dostatečné dávky – ti ještě stále vypadají jako lidé. Jednají, jako by byli jiná rasa. Ale jsou výjimky – paní Neumannová, která se o nás všechny stará. „Děti, nenechte se tím přemoci.“ A paní Mela, Vídeňka z naší místnosti, která nikdy neztrácí smysl pro humor. Tři rudovlasé sestry z východního Slovenska vždy pečují o ostatní. Delli a její sestra (obě z Vídně), které dokonale umí nazpaměť kabaretní vystoupení z Terezínského ghetta. A také samozřejmě Inge, se kterou jsme blízké přítelkyně. Je starší než my – byla už vdaná! Její osud je obzvláště tragický – její muž nebyl žid (ona je jen poloviční židovka) a byl naverbován do armády. Zakrátko padl v boji. Inge byla spolu se svou židovskou babičkou poslána do Terezína, pracovala tam jako zdravotní sestra a znovu se vdala. Krátce na to byl její nový manžel poslán na východ a jako mnoho terezínských žen se k němu dobrovolně přidala. Byli tak naivní!

Někdy se snažíme představit si, co bude „potom“. Hlavně dost jídla – chléb a máslo!! Nejkrásnější věc bude žít na zeleném vrchu, vysoko nahoře, daleko od vši té špíny a mizerie, která nás teď obklopuje.

Vím jednu věc – nikdo by neměl nikdy ztratit lidskou důstojnost – ani když nás neustále ponižují. Nějak se mě to nedotýká – fackování za žádost o boty, proklínání a řev – jsem jako obrněná a nic se mě netýká.

Každý den pochod temným městem – znám již každý kámen, každý roh, kde je vítr obzvláště krutý – nakonec zeď – továrna, došly jsme! (Zábavná scéna, když nás velitel esesáků hnál dopředu a chtěl nám ukázat, jak se máme zbavit sněhu na botách během chůze – okamžitě spadl na záda, netroufly jsme se smát.) Práce je těžká a nekonečná – ale aspoň je tu teplo.

Těžko tomu věřit, ale zima skončila! O Velikonocích nepracujeme, sedíme na slunném dvorku, pereme své hadry a myjeme se („svině, už jste zase v umývárně“). Starší ženská, stráž SS, která odešla před nedávnem do důchodu (zvěsti říkají, že proto, že byla příliš humánní), chodí podél vnější strany plotu a bez přestání říká: „Jen ještě trochu trpělivosti, fronta je už velmi blízko.“ To dodává novou sílu – teď je lehčí to vydržet – je naděje.

Starší polského baráku porodila – velitel SS je velmi slušný – sehnal pro ni mléko. Prý je to znak blízkého konce. Jedna z našich slovenských dívek je ve vysokém stadiu těhotenství, až do poslední chvíle se jí podařilo to skrýt, jinak by ji hned poslali do hlavního tábora k likvidaci. Teď už je na to příliš pozdě.

Z továrních oken vidíme karavany uprchlíků – s vozy a kárami se vlečou podél cesty, jejich věci na vozech, děti v náručí nebo také jdoucí... Vypadají tak nešťastně, že nikdo nemá dobrý pocit. Takhle vypadá „vládnoucí rasa“?? V noci, když je všude ticho, slyšíme dělostřelectvo – zkusíme uhodnout, jak jsou asi daleko... Ať už je to brzy...

Práce v továrně ustala – pár dní zůstáváme v barácích, šíří se divoké řeči, nikdo neví, co se děje. A potom rozkaz: nástup a rychle na železniční stanici. „Naše“ miminko se narodilo těsně před tím – teď sbíráme od všech džem, abychom ho daly zředěný dítěti. Děťátko je dívka a jmenuje se Hanka, jako Starší v táboře.

A znovu opět do vagonů – teď do otevřených – známá scéna. Davy, smrad, nemáme kde vykonat tělesnou potřebu. Hrozný hlad, ale horší je příšerná žízeň. A průjem. A na vrcholu toho všeho utrpení stojí strašná hrůza – bude další zastávka plynová komora? To jsme se drželi celé ty měsíce jen pro tohle?

Jak dlouho tomu je, co jsme vyjeli? Dny bez jídla – a potom velitel dokázal někde najít cukr – „to dodává energii“. Přesunují náš vlak sem a tam. Často vidáme jiné transporty na souběžné trati. Jeden je z Buchenwaldu – snažíme se rozpoznat lidi – ale ne, tady se takové záznaky nedějí! Jednou nás nechali opustit vagon – z jiného vlaku byly vyházeny hadry – varovali nás, že jsou od lidí se skvrnitým tyfem. Ale to nám bylo jedno, každý si něco vybral.

Cestovali jsme podél českých hranic – občas jsme je přejížděli – zdálo se, že koleje často nejsou volné! Někde jsme zastavili, nad námi byl most a odtamtud lidé házeli chléb do našich vagonů. Jindy jsme zastavili na železniční stanici – malá česká vesnice a delegace odtamtud se ptala, jestli nám smí dát jídlo. A potom přijeli s obrovskými konvicemi a košíky – a já jsem tam seděla s hrnkem kávy s mlékem a kouskem bílého chleba – to ještě existuje? Nemůžu přestat plakat – nevím proč – je to jako pozdrav z jiného světa, který kdysi existoval.

Dojeli jsme do Mauthausenu. Dlouhá řada potácejících se koster, které se jen stěží podobaly lidem. Cesta je strmá, nahoru do kopce – skoro ji nemůžeme vyjít – ale musí to být. Jenom nezůstat pozadu – známe osud těch, kteří nešli dost rychle. Táhneme s sebou Trude, která jen kňučí a nechce jít dál. Nakonec je tu tábor a my dostaneme nějaké jídlo. Zavedou nás na dvorek, prší, ale nám to nevadí... Blíží se noc a čekáme, až budeme posláni do sprch – jsou to sprchy, nebo plyn??? Ale ne, je to voda – teplá voda, přestože nás oslabuje ještě víc – cítíme se znova jako lidé, navzdory „šatům“, které jsme dostali – roztrhané mužské spodky a košile. O dva dny později nás vzali do cikánského tábora ve „Vídeňském příkopu“. Je to tam hrozná – skoro žádné jídlo, trocha slámy na podlaze je naše postel. Baráky jsou obrovské – v jednom rohu jsou ukrajinské ženy, perou se jako zvířata. Naproti našemu místu jsou „asociální“ Němky, nebo-li prostitutky.

Provádějí svou praxi taky tady – uprostřed stovek jiných žen. Moje sousedka mi říká: „Přikryj svou sestru příkrývkou, nemusí to vidět!“ Je možné, že se věci ještě ►

zhoršují? Kromě Trude jsme ztratily všechny ostatní... Ale jedna německá prostitutka nám dala dárek – asi ten největší, který jsem kdy dostala. Knihu od Cronina – skutečnou knihu! A my jsme četly – v srdci toho pekla, obklopeny uši drásajícím hlukem, křikem a hádkami. Podařilo se nám úspěšně utéct – do jiného světa, zapomenout na to, co se děje kolem nás.

V noci jsme opět slyšely děla – teď už dobře známý zvuk. Můžeme si troufnout doufat, že nás nepošlou dál? Nevíme, kde je fronta... docházejí nám síly – ale teď se nesmíme vzdát, musíme to vydržet!

A pak ráno bez SS – žádná stráž, ale také žádné jídlo. Zpočátku jsme nechápaly, co to znamená – jsme příliš slabé, prázdné, než abychom se cítily šťastné. Všechny ty měsíce předtím jsme vytrvaly jen pro tento okamžik – a teď necítím nic...

Nakonec jsme si troufaly opustit naše ubytovny – a nevěřily jsme vlastním očím: v hlavním táboře visela bílá vlajka!!

V našich ubytovnách propuklo peklo – ukrajinské ženy skoro zabily jedna druhou – rozhodly jsme se z popudu okamžiku vyjít ven, do hlavního tábora! Znovu jsme s sebou vlekly Trude, neměla žádné boty a Agi pro ni našla jeden pár – stály poblíž peroucích se Ukrajinek.

Vyšly jsme na cestu, nikdo nás nezastavil! Neexistují slova, která by vyjádřila tu senzací – moci prostě jít, být svobodné. Nad našimi hlavami palba – pokračovaly jsme v chůzi, to nám ublížit nemohlo! Jenom se dostat pryč... U sedláka jsme požádaly o jídlo. Dostaly jsme krajíc chleba se sádlem a salám. Jaké blaho zakusovat se do takového kusu chleba!

MAUTHAUSEN

7. květen 1945 – Jsme volné – pořád to nemůžeme pochopit! Jen pár dnů předtím jsme byly tak blízko smrti – a nevěděly jsme, jestli kdy ještě pocítíme svobodu...

Když jsme došly do mužského tábora, fronta se už přesunula – Američané zanechali tábor v rukou odboje, který byl v Mauthausenu velmi dobře zorganizovaný. Ihned jsme byly zmobilizovány, abychom prohledaly SS kasárny pro munici. Stmívá se – umístily jsme se v jedné z kanceláří SS. Někdo uvařil polévku a sedíme všichni pohromadě – mladí chlapi, většina z nich z Polska. Byli úplně cizí, ale bavili jsme se, jako bychom se znali odjakživa. Povíдали jsme si o domově – kdo žije, kdo přežil?

8. květen 1945 – Je těžké psát. Včera jsme si „vyzdobily“ pokoj – máme závěsy a ubrusy – jak krásné je mít alespoň kousek normálního života!

A osprchovaly jsme se – teplá voda a mýdlo, ten pocit zbavit se toho svinstva. Sotva jsem mohla stát na nohou, cítila jsem se tak slabá. A nosím čisté oblečení – SS uniformu.

Máme také sporák – kuchař z Francie nás varoval, abychom nejedly americké jídlo (povětšinou slanina a fazole) – a opékal nám plátky brambor na sporáku. Nějak se dostal k opiu – proti průjmu. A dal mi také hřeben – po tom všem už máme 2 cm dlouhé vlasy...

Mezitím dorazily i ostatní ženy. Magda tu potkala náhodou svého manžela, když šla po hlavní cestě v táboře (oba byli známí herci v Bratislavě). A Roži Dušínská, když si chtěla půjčit naši jehlu, řekla: „Když mi ji půjčíte, neřeknu vašim rodičům, že kouříte.“ Skutečně jsme kouřily – američtí vojáci, kteří přišli do tábora, nás stále zahrnovali cigaretami.

Chytili jednu ženu ze stráž SS – v civilním oblečení, s kufrem. Vzali ji do tábora a jeden z amerických vojáků nám hodil její zavazadlo. Je to neuvěřitelné – spodní prádlo, trička a fonograf s několika gramofonovými deskami! Cítily jsme se jako milionáři! Náš pokoj se začal stávat klubem... Ale naše myšlenky nejsou tady – jsou s našimi milovanými, kdoví, kteří z nich jsou ještě naživu? Do čeho se vrátíme?

Jednoho dne budu schopná o tom všem mluvit – nesmíme zapomenout a já nechci zapomenout. Těch 7 měsíců si budu v sobě vždýcky nosit – dokonce až do stáří... Jenom dneska na to nemyslet, jenom vědět, že jsem volná...

16. květen 1945 – Posledních pár dní jsem nemocná – neměla jsem sílu se postavit na nohy. Ale dnes už je mi líp.

Šíří se zvěsti, že brzy pojedeme domů – už se nemůžu dočkat – konečně, konečně... Ale co to říkám? Je vůbec ještě nějaký „domov“?

Jednou jsme šly dolů do vesnice. Stezka byla nádherná, vedla přes les, i když chůze byla velmi namáhavá. Cítily jsme vůni borovic, vlhké půdy – každý brouk, každé stéblo trávy je zázrak! Dunaj a hory – sluneční svit – všechno vás probouzí k životu. Jenom my...

V klášteře nám dali špenát a krupicové knedlíky – američtí vojáci nás vzali do pekárny a rozkázali pekařům nám dát chleba. „Můj“ Francouz mě požádal o ruku – poprvé v životě! Mohla jsem nechat všechno za sebou a jet s ním rovnou do Paříže...

18. květen 1945 – Někdo mi řekl, že zítra odjždíme – ale teď jsem slyšela, že to zase odložili.

Moc se bojím toho momentu, kdy budu vědět... Jsme si jisté, že naše matka se už nevrátí, ale ta šílená naděje, že otec nějak přežil, se vrací znovu a znovu. Podmínky v mužském táboře byly ještě horší než v našem – Často přemýšlím, jestli musí také tolik trpět... Kdybych se aspoň mohla modlit!

20. květen 1945 – Teprve dneska jsme odjely – jsme na lodi, na Dunaji, čekáme, abychom se pohly. Všechno se zdá tak neskutečné, jako sen – někdy cítím, že to nejsem já, že jsem pouhý divák.

První dny po osvobození byly jako v transu – ale nemělo to dlouhé trvání – musely jsme začít přemýšlet o budoucnosti. A věděla jsem víc, než kdy předtím, že ať mě čeká cokoli, půjdu do Erecu (Palestiny). Není pro mě jiné místo na zemi... Jak můžou mávat českou vlajkou – „ti, jejichž jazykem je jenom čeština“ – je to opravdu jejich domovina?

22. květen 1945 – Můj sešit se rozpadá – ale musí vystačit. Pluli jsme lodí až do Tullnu – byl tam zhroutil most

a my jsme nemohli dál. Dva dny zůstala loď stát na místě – válka nervů. Druhého dne jsme se – Agi a já – vypravily do města, rozhodnuté jít dál na vlastní pěst. A skutečně, našly jsme vlak, který jel do Vídně. Prodaly jsme cigarety a koupily si lístky – úžasný pocit. Průvodčí náš pozval na oběd a potom se vlak rozjel.

Ve Vídni to byla opravdová odysea. Vystoupily jsme z vlaku a všude kolem nás byly jenom ruiny – neměly jsme ponětí, kde jsme. Chtěly jsme se dostat na východní nádraží – možná najdeme vlak do Bratislavy – ale už po cestě jsme zjistily, že nemáme žádnou šanci. Mluvily jsme s řidičem autobusu – autobus jel správným směrem, ale jenom prvních 20 km. Ujal se nás přátelský mladý muž v pracovním oblečení a odvedl nás do města. Někde tam jsme mluvily s postarším párem (měli smíšené, židovsko-křesťanské manželství) – žena si mě pak vzala stranou, s tím, že: „by to mladší sestra neměla slyšet“ a ptala se, jestli je pravda, že nás v táborech bili...

Konečně jsme dorazily na místní ruské velitelství – strážce (Žid) nás ihned vzal do kanceláře vysokého důstojníka (také Žid), který poručil přinést jídlo – jakýsi druh ovesné kaše. Přestože jsme byly jako vždycky hladové, nebylo jednoduché dostat to do žaludku. Poslal nás k úřadům židovské obce, kde bylo údajně nějaké dočasné ubytování.

Náš „průvodce“ na nás čekal a doprovodil nás, aby se ujistil, že o nás bude postaráno – jinak, že by nás vzal do domu jeho matky, kde bychom mohly přespat. Ze židovské obce nás poslali do nemocnice a odtamtud jsme se konečně dostaly k přístřeší. Rozešly jsme se s mladým mužem s mnoha díky.

V té noclehárně byly ještě maďarské Židovky, tři slovenští Židé, kteří tam také byli na vlastní pěst, a strašný chaos. Ty Maďarčky byly moc přátelské – byly deportovány z Maďarska do Rakouska a čekaly na příležitost k návratu.

Příští ráno jsme šly rovnou na židovskou obec, ale kromě poukazů na jídlo nám nemohli pomoci.

Ptaly jsme se všude možně, jestli není nějaký způsob, jak se dostat do Bratislavy – a pak jsme se rozhodly, že se nejdřív najíme a pak vyrazíme pěšky.

Bylo to dost divné, ptát se na cestu do Bratislavy v centru Vídně – ale dostalo se nám vysvětlení a „dáma“ na veřejných toaletách nám dokonce dovolila, abychom použily zařízení zdarma.

Pak jsme měly štěstí – zrovna začalo pršet, když v tom nám na Simmeringské hlavní silnici zastavil žebříňák. Pršelo čím dál tím víc a my jsme byly úplně promoklé. Kočí – podle všeho starosta Schwechatu – nám vysvětloval po celý čas, že nikdy nebyl nacistou, vždycky proti nim bojoval a neměl žádné tušení, co se děje v táborech... V každém případě, vzal nás k sobě domů a nechal nás přes noc v malé místnosti na dvorku. Dokonce nás nechali umýt se a dali nám jídlo... Doufám, že zítra budeme úspěšné...

Tady končí deník, který jsem začala psát po osvobození v Mauthausenu

Další ráno, když jsme se vydaly na cestu a opouštěly vesnici, našla jsem podkovu. To určitě znamená štěstí! A opravdu, krátce na to nám zastavil ruský vojenský nákladník. Ačkoliv nás každý varoval, že nás Rusové znásilní, podívaly jsme se jedna na druhou a rozhodly se, že nám snad nehrozí tak velké nebezpečí... Tak jsme se vyšplhaly na vůz a jenom když auto zastavilo uprostřed pustiny, byly jsme znepokojené. Ale bylo to jenom proto, že jeden z vojáků nám, v jidiš, nabídl svůj kabát – byla nám opravdu zima.

Přijeli jsme do Petržalky – masy lidí seděly na svých věcech a podle všeho čekaly na návrat domů. Měly jsme sice doklady z Mauthausenu – ale v každém případě jsme šly rovnou do Bratislavy, přes pontonový most. Uprostřed mostu nás někdo zastavil a ptal se, kdo jsme. Pověděl nám, že naši tři strýčkové byli zastřeleni.

Nejdřív jsme šly do našeho posledního bytu na Jiráskově nábřeží u Dunaje. Naše sousedka nevěděla o nikom z naší rodiny, kdo by se vrátil. Rozhodly jsme se jít do bývalého Braunova obchodu – jestli se někdo vrátil, musí být tady. A skutečně, našly jsme tu strýčka Deža a jeho syna Joža. Dežo se omlouval, že tu není nic k jídlu, kromě sušenek, které myši ohryzaly – a oba nechápali náš smích.

Vzali nás k naší tetě Marišce, která celou tu dobu přežila díky „árijským“ dokladům a měla už vlastní byt. Věděla také, kde se nyní nachází Aviva, a tak jsme jí zavolaly. Přišla, když jsme byly ještě v koupelně, a přinesla oblečení – sukně. V Čadci jsme si vždycky vyměňovaly oblečení – sukně spadla na zem, když jsem si ji oblékla...

Co se dělo poté, už je jiná kapitola. Naši rodiče nepřežili, z našich přátel se jich vrátilo jen několik. Někteří z táborů jako my, někteří přežili, protože se schovávali nebo měli „árijské“ doklady. Naše babička, která přežila v nemocnici v Nitře, přišla žít k tetě Marišce, ale zemřela krátce na to. Tehdy to byl můj první pohřeb – do té doby jsem viděla jen haldy mrtvých těl.

Brzy jsme se snažily nějak si znovu uspořádat život. V létě jsme jely do Budapešti na sjezd zbytků mládežnického hnutí. Po našem návratu nám Červený kříž dal k dispozici bývalý židovský majetek – vilu – a tam jsme zřídily domov pro mládež. Posbíraly jsme děti z ulic, z křesťanských rodin, lesů, klášterů...

Jednou jsem napsala, že nikdy nezapomenu – nezapomněla jsem, i když je toho hodně nejasného a zamlženého. Ale to nejdůležitější nejsou přesná data...

Nevím, jak mám tyto zápisky ukončit – je tu nějaká morálka? Msta, odplata, nenávisť? Nikdy jsem v tohle nevěřila – nic z toho nemůže vrátit to, o co jsem přišla! Ta jediná morálka je cenit si života, každého dne, kdy můžu svobodně dýchat – vše ostatní je nedůležité! Cítím, že každý den je dar.



Rekonstruované roku 1995 z původních záznamů. Přeložené do češtiny roku 2005.

Chava Livni (Eva Fürst), Kiriát Tivon, Izrael

Studentské literární a výtvarné práce oceněné v soutěži Památníku Tereziín na téma: Válka skončila, můžeme zapomenout?

Podzim roku 45

**Klára Lopuchovská, 19 let,
Arcibiskupské gymnázium Praha,
(2. kategorie, 3. místo)**

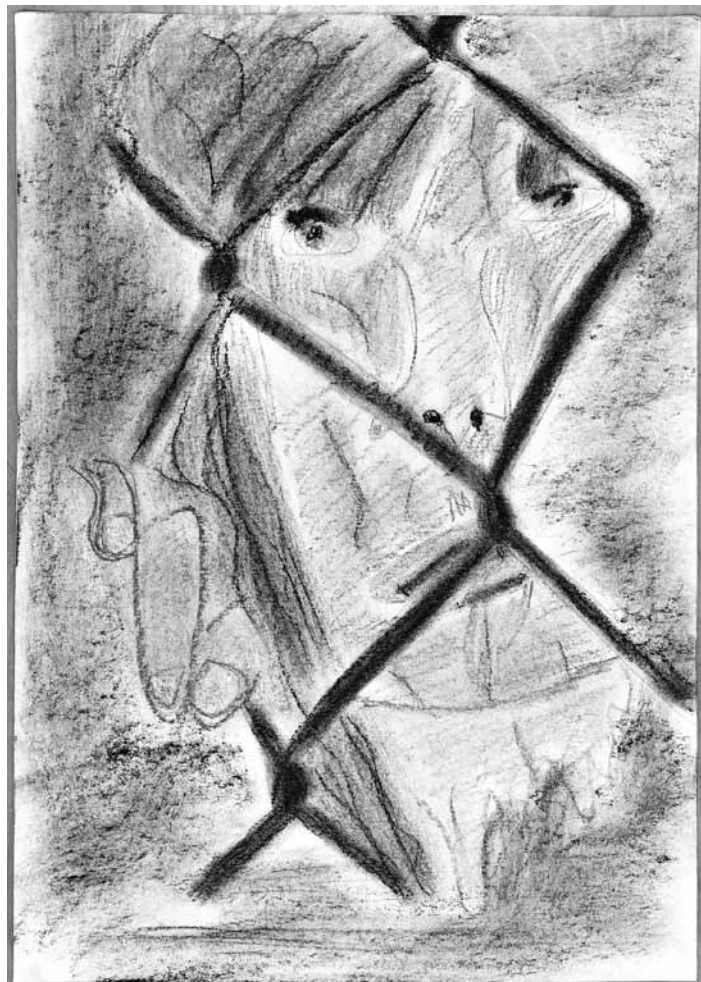
Stála tam, v černých šatech a s malou kabelkou přes rameno. Blížil se k ní ze strany a nejprve si nebyl jistý, že to vyhublé stvoření s nakrátko ostříhanými, do všech stran trčícími vlasy, je jeho Emilka. Ale pak zpozoroval nad špičatým nosíkem velké čokoládové oči, které mu celé dětství připadaly tak tajemné a které potom, když odjela pryč, daleko na Moravu, aby se skryla, nemohl dostat z hlavy. Vidával je ve snech, jen ty samotné oči, smutně se usmívající, jako tenkrát, když jim bylo patnáct, stáli spolu na nádraží, ona v těch květovaných šatech, které jí tolik slušely a s kufrem v ruce, a loučili se. Samozřejmě tam tehdy byli i všichni ostatní: pan Edelstein s paní Elsou, pan Steiner a paní Steinerová, Sára a Hugo. Ale pro něj, pro Jana, existovala jen Emilka a její oči, Emilka, která, když viděla, jak má slzy na krajíčku, řekla tiše: „Prosím, neplakej. Vždyť se brzy uvidíme.“ Výjimečně neměla pravdu: od toho dne na vlakovém nástupišti uplynulo už víc než šest let. Kolikrát si za tu dobu vyčítal, že jí tenkrát neřekl pravdu? Že k ní nepřistoupil blíž, nenaklonil se rty k jejímu uchu a přes ty husté černé vlasy, které splývaly až pod ramena, jí do něho nepošeptal, že ji miluje? Tisíckrát. Ne, milionkrát. A zvláště poté, co u jejich dveří jednoho listopadového dne roku 1943 zazvonil asi třináctiletý chlapec, který Marii, jež šla otevřít, předal kus papíru, na němž bylo načmáráno: „Všechny zatkli. B. K.“ Seděli pak u stolu v jídelně, on, otec, matka i Marie, a nemluvili. Snad se v duchu modlili; on tedy určitě. A to byl konec, pak o Steinerových ani Edelsteinových až do konce války nepřicházely žádné zprávy.

Až před měsícem se u nich rozdrněl čerstvě nainstalovaný telefon. Volala Běta Kolemájová, aby jim sdělila, že Emilka se vrátila. „Zatím sama,“ sdělila mu do ucha poněkud úsečně, když se ptal, „a bude potřebovat nějakou dobu na zotavení. Pak bys ji ale vidět mohl.“ Ten den konečně nastal.

A tak tam stála, v černých šatech a s malou kabelkou přes rameno, on se k ní blížil a náhle uvědomil, že neví, jak ji přivítat. Obejmout? Podat ruku? Políbit? Říct něco, nebo mlčet? Ale to už si ho všimla, otočila se jeho směrem a vykročila mu vstříc. Než si stihl uvědomit, co se děje, svíral ji v náručí a do chmýří, které zbylo z jejích kdysi tak nádherných vlasů, šeptal: „Emilko, ach Emilko.“ Po několika minutách, které mu však připadaly jako vteřina, se vymaňila ze sevření a zeptala se svým měkkým hlasem, který se za těch šest let nezměnil ani trochu: „Tak kam půjdeme?“

Kráčeli podél řeky, ona zavěšená na jeho rámě, chvílemi si povídali a chvílemi vládlo ticho, ale nezdálo se,

že by jim to vadilo. Nakonec se zastavili kus za mostem, na malé louce plné ještě neodkvetlých sedmikrásek. Emilka se posadila do trávy, zavřela oči a vystavila se ustupujícímu podzimnímu slunci. „Emilko,“ promluvil po chvíli Jan. Otevřela oči. „Vezmi si mě.“ Čokoládové kruhy se rozšířily úžasem. „Dlouho jsem o tom přemýšlel, než jsem na tuhle schůzku šel. Měl jsem ti to říct už tehdy na nádraží, když jsi odjžděla. Miluju tě, Emi, a nikdy nepřestanu. Staň se mojí ženou.“ Dlouho bylo ticho. „Ty nevíš, co jsem zažila, Jane,“ řekla konečně Emilka. „Viděla jsem plačící děti, které rvali z rukou jejich matkám. Viděla jsem lidi, kteří si lehali obličejem na mrtvé, aby v hrobech zabrali co nejméně místa. Viděla jsem staré a nemocné, jež dozorcí dobýjeli lopatami, protože na ně nechtěli plýtvat kulky. Viděla jsem umírat stovky, možná tisíce lidí. Mezi nimi i Sára.“ Jan strnul. Tak Sára, ta malá žába, co se pořád smála, lezla po stromech jako kočka a krásně zpívala, Sára s očima tolik podobnými těm Emilčiným, ta Sára je mrtvá? „Tyfus,“ pokračovala Emilka. „Řádil v táboře



**Tereza Jirásková: Bez názvu, 10 let,
ZŠ a MŠ Chrášťany, (1. kategorie, 1. místo)**

neustále. Co se stalo s Hugem, strýcem Arnoštem, tetou Elsou a rodiči, to nevím. Oddělili nás hned na začátku.“ Opět zavládlo ticho. Jan nevěděl, jestli ho přerušit, ale Emilka se po chvíli znovu rozmluvila: „A ty věci, co nás nutili dělat. Pro kus chleba nebo řídkou polívku by v táboře každý udělal cokoli.“ Upřela své obrovské oči na Jana. „Chápeš? Cokoli. Jedna dívka z baráku otěhotněla. Dítě jí vzali hned po narození, ani se nedozvěděla, jestli to byla holčička nebo chlapeček. Kdoví, co s ním udělali. Ji poslali hned druhý den s transportem na východ. To samé se ovšem dost dobře mohlo stát i mně.“

Ticho, které se rozhostilo tentokrát, bylo tíživé. Janovi vyschlo v krku. Předtím, než chlácholivým hlasem promluvil, si musel mocně odkašlat. „Jestli si myslíš, že se tím moje láska jakkoli zmenší, jsi na omylu, Emi. Já tě miluju. Opravdu, a nechci nikdy přestat. Čekal jsem šest let, než jsem ti to mohl říct a teď mě před úmyslem vzít si tě nic nezastaví.“ Emilka na něj pohlédla a v tmavých očích spatřil poplašený Jan vztek. „Já tě zastavím, slyšíš? Nedomovím, aby sis mě vzal!“ Nadechla se a pokračovala o něco mírněji: „Jane, já se za tebe nemůžu vdát. Po tom všem, co jsem prožila, se nedokážu obléct do bílých šatů a před celým světem předstírat, že ti budu věrnou manželkou. I já tě předtím milovala a představovala si, jak jednou budeme mít domek na předměstí, velkou zahradu a tři děti. Že Sára bude bydlet hned vedle a každý den se budeme navštěvovat. Jenže to nejde, víš? Sára je mrtvá a já se nechci vdát ani mít děti, protože už nejsem lásky schopná. Válka pro tebe i pro celý svět skončila, ale pro mě pokračuje dál. Uvnitř. Prosím, Jane, zapomeň na mě. Je mi líto, že to takhle končí, ale nemůžeme se dál vídat. Ničilo by tě to, protože by sis neustále představoval, že jednou, třeba za deset let, změní názor a vezmu si tě. Ale já vím jistě, že se to nestane. Prosím, odpusť mi a zkus si najít nějakou jinou dívku, hezčí než já, což koneckonců není momentálně tak těžké, která tě bude oddaně milovat a dá ti to, čeho bych já nikdy nebyla schopná. Rodinu a domov. Sbohem, Jane.“



Zuzana Ungermanová: *Mlha*, 16 let, Anglicko-české gymnázium Amazon, Praha 1, (3. kategorie, 6. místo)

S těmito slovy se Emilie Edelsteinová zvedla a se sedmikráskou v ruce a kabelkou, jež se jí na rameni houpla dopředu a dozadu, odcházela rychlými kroky směrem k městu.

Cesta nikdy nekončí

Eva Pragerová, 14 let, Gymnázium T. G. Masaryka, Zastávka, (1. kategorie, 5. místo)

„Život není to, co chceme, ale to, co máme a vydržíme“

Arnošt Lustig

Bylo krásné podzimní ráno, Ondra seděl tiše u okna a pozoroval, jak příroda mění svoje barvy. Právě pro tu rozmanitost a pestrost měl podzim tak rád. Byl doma sám jen s babičkou. Ondra seděl, kolena pod bradou a přemýšlel. Pojednou ho z bloumání vyrušil zvuk šoupavých kroků. Ondra se ohlédl a uviděl babičku, jak se k němu, opřená o svoji věrnou hůlku, pomalu blíží. Babičce bylo 89 let a Ondra měl rád její vrásčité obličej, krátké kudrnaté bílé vlasy a veselé modré oči. Už jako malý zbožňoval její příběhy. Babička si

sedla na židli vedle Ondry a zahleděla se do dálky. Chvilí oba mlčky seděli a toulali se ve svých myšlenkách.

Najednou vzala babička Ondrovu ruku do té své, zahleděla se na něj a povídá: „Ondro, jsem už stará a nevím, jak dlouho tady s vámi ještě budu. Proto bych ti chtěla povědět, co všechno jsem jako malá, vlastně ve tvém věku, prožívala.“ Ondra mlčky přikývl a babička začala vyprávět: „Bylo mi 10 let, když začala druhá světová válka. ▶

Bydleli jsme v malém městečku na Vysočině. Život se zde s počátkem války velmi změnil. Potraviny a některé léky bylo těžké získat, všude na nás dohlíželi němečtí vojáci se zbraněmi. Jednou jsem provázela svoji maminku na nákup. Cesta, po které jsme šli, byla liduprázdná, jen tu a tam jsme někoho zahlédli. Jediná větší skupina byla shromážděná u okraje cesty. Když jsme došli blíž, uviděli jsme mrtvého člověka, který tam ležel, poblíž stál německý voják a měl v ruce samopal. Slyšela jsem maminčin tlumený šepot: „Nezastavuj se, dívej se dopředu a pořád jdi.“ Nevydržela jsem to a otočila jsem se. To jsem ale neměla dělat, protože voják byl otočený na nás a mířil nám na záda. Příšerně se na mě zašklebil a já nevěděla, co dělat. Otočila jsem se, šla dál a čekala, co se stane. Vystřelil? Co se stane? Nevystřelil, ale ten pocit si pamatuji dodnes. Dnům války, dnům, kdy jsme se báli o naše životy, nebylo konce. Obyvatel našeho města ubylo a nikdo z nás si nebyl jistý tím, co přinese další den. Dalo se dělat jen jediné – věřit. Věřit, že určitě přijdou lepší dny a válka skončí. Bylo ale jasné, že nic nebude jako dřív. Některé rodiny budou neúplné, některé nebudou vůbec.

Na sklonku války, kdy už bylo zřejmé, že nastane konec německého útlačku a teroru, kdy už všichni začínali konečně věřit v něco lepšího, přestala jsem v to lepší věřit já. Sovětská armáda se dostala až do našeho kraje a vytlačovala německou armádu. Část vojáků se vzdala, někteří, zalepení touhou po pomstě, zůstali a bojovali dál. Jednoho dne, kdy už prakticky všichni němečtí vojáci opustili město, vystřelil německý velitel červenou raketu. Pro Rusy to bylo jako povel k bombardování, jako by tu byla hnízda německého odporu. Ten den bylo krásné jarní počasí, příroda se probouzela k životu. Sluníčko svítilo podobně jako dnes. Najednou se ozvala ohlušující rána, za ní následovala další a další, bombardování začalo. Rodiče na nás křičeli, abychom se šli schovat do sklepa k sousedům. Utíkali jsme a v dálce jsme viděli, jak hoří některé domy na kraji města. Do sklepa jsme doběhli včas, ustrašeně jsme se krčili a vyhlíželi rodiče. Ale nikdo nepřicházel. S námi se ve sklepě schoval i soused s celou svojí rodinou. Stěny sklepa se chvěly pod explozemi dopadajících bomb, rány duněly, letadla hučela. Třásli jsme se, asi jsme ani nemysleli a jen čekali, zda a kdy to na nás spadne. Modlila jsem se, aby to brzy přestalo. Najednou nastalo hrobové ticho. Ustrašeně jsme vylezli z úkrytu. Vzduchem poletoval zviřený prach, po zemi se válely trosky budov, všude pusto, prázdno. S bratrem jsme začali hledat rodiče – nic, žádná odpověď. Jen někde v dálce štěkal pes. Viděli jsme trosky našeho domu a bylo zřejmé, že rodiče byli pohřbeni někde pod nimi. Přesto jsme se ale k sutinám vrhli, začali volat a odhazovat kamení. Bohužel vše bezvýsledně. Bratr našel tatínkovy rozbité hodinky. Nechtělo se mi věřit, že během několika minut se z nás stali sirotci. Byli jsme najednou bez rodiny, bez domova, bez všech našich věcí. Neměli jsme vůbec nic, jen oči pro pláč.

První chvíle pro nás byly moc těžké, ale měli jsme štěstí, protože se nás ujali strýc s tetou ze sousední vsi.

Dali nám to, co jsme nejvíc potřebovali: lásku, péči, jídlo a střechu nad hlavou. Byli jsme pro ně vším, protože oni sami žádné děti neměli. Válka skončila a všichni jsme si mysleli, že bude dobře jako dřív, ale nebylo. Strýc a teta to neměli lehké. Vlastnili malou továrnu, která jim byla po válce zabavena. Oba dva byli přesvědčeni, že se naše krásná a svobodná země změnila k nepoznání a rozhodli se emigrovat. To jsme ale my, děti, netušily. Řekli nám, že pojedeme na výlet. Ale už podle balení věcí do vaků, pytlů a batohů, jsme pochopili, že asi jen o výlet nepůjde. Jeli jsme dlouho po téměř pustých silnicích, až konečně strýček zastavil na zoraném poli u lesa. Z auta jsme vzali všechny věci, přikryli ho maskovací látkou a všichni jsme se vydali do lesa. Šli jsme dlouho, už jsme pomalu klopýtali únavou, ale strýc nedbal na naše prosby, abychom si odpočali. Museli jsme pořád jít. Konečně jsme došli ke staré chalupě a zaklepalí na dveře. Ven vyšel pán ve středních letech, a jak nás uviděl, pokynul nám, abychom vešli dovnitř. Z jeho reakcí bylo zřejmé, že strýčka zná a je s ním domluvený. V chalupě byla ještě paní, která nás pozvala ke stolu, a my jsme byli vděční, že si konečně sedneme a najíme se. Nikoho z nás nenapadlo, že to bude na dlouhou dobu naše poslední slušné jídlo. Teprve teď nám strýček vysvětlil, co se vlastně děje: „Jdeme pryč z Československa,“ po chvíli mlčení pokračoval „komunisté nám sebrali továrnu, a kdybychom zůstali, mohli by nám ublížit i jinak. Proto jsme se s tetou rozhodli, že se pokusíme začít nový život. Chtěli bychom do Ameriky, říká se, že je to země svobody. Teď ale musíte být oba stateční. Dnes v noci přejdeme přes hranice. Možná se nás pohraničníci pokusí i zastřelit.“ Strýček nás úplně vyvedl z míry. Byli jsme postaveni před hotovou věc, se kterou jsme my, děti, nemohly nic dělat. Oba jsme na strýce vyjeveně koukali, jak ho to jen mohlo napadnout? Opustit náš domov a všechna známá místa a vstoupit do neznáma! Asi jsem tušila, že je to správná volba, ale nechtěla jsem si to připustit. Lehla jsem si na kožešinu a trochu se prospala. Už byla temná noc, když se mnou cosi jemně zatřásl. Byl to strýček a řekl: „Vezměte si všechny věci a jdeme!“ Ospale jsme se oblékli, nazuli boty, vzali tašky a mířili ke dveřím. Vedl nás strýček s neznámým pánem, který se s námi po chvíli rozloučil a ukázal směr cesty. První šel strýček, za ním teta s malým kufrem, bratr s vakem a batohem a já s uzlíkem dek. Teprve později mi řekli, že v dekách byly ukryté šperky, naše jediné bohatství.

Neúnavně jsme pokračovali lesem a doufali, že narazíme na americké vojáky hlídající pohraničí. Najednou se ze tmy vynořili dva muži v uniformách, posvětili nám baterkami přímo do očí. Jeden držel v ruce pušku. „Pane Bože, chytili nás a teď nás určitě zastřelí,“ proletělo mi rychle hlavou, ale snažila jsem se tuto pochmurnou myšlenku zahnat. Vojáci k nám přišli blíž. Začali se strýčkem mluvit, pro mě neznámým jazykem. Strýček však vypadal klidně. Po chvíli se k nám otočil: „Jsou to američtí vojáci. Jsme v americké zóně Německa. Jsme volní.“ Zbytek noci jsme všichni strávili v amerických kasárnách blízko hranic.

Celým tělem mi projížděly vlny radosti a obrovské úlevy. „Zvládli jsme to, jsme volní, žijeme,“ ale také pocity viny a smutku. „Maminko, tatínku odpusťte mi, jednou se za vámi zase vrátím, mám vás ráda.“ Kvůli těmto myšlenkám jsem nemohla usnout. „Válka sice skončila, ale může na věci s ní spojené člověk opravdu zapomenout?“ ptala jsem se sama sebe. Já nikdy nezapomenu na své milované rodiče, na krásné i smutnější chvíle s nimi, byli pro mě vším a my zase vším pro ně.“ Babička se odmlčela a láskyplně se na Ondru usmála. Ondra si všiml lesku v babiččiných očích – ona plakala. Vzal ji za vrásčitou ruku a přisunul se k ní blíž. Babička už ale znovu pokračovala. „Ráno nás poslali do jednoho z dřevěných domů s malými okny blízko u stropu, bylo tam velmi málo místa, všude hrozně lidí. Měli jsme ale štěstí, podařilo se nám totiž sehnat čtyři postele u sebe. Strýc a teta nepočítali s tím, že na nás na západní straně českých hranic čeká pohodlí, ale tak strašně bydlení a častý hlad si rozhodně nepředstavovali. Během několika dnů jsme se najednou stali chudými, hladovými utečenci bez domova.

Náš dosavadní domov se jmenoval Moschendorf, který jsme k mé velké úlevě brzy opustili. Přesunuli nás do lepšího tábora jižně od Norimberka u města Schwabach. Tady i v Moschendorfu jsme se seznámili se spoustou úžasných lidí. Hodně z nich se pak stalo našimi přáteli po celý život. To byla světlá stránka našeho pobytu. Tříkrát denně jsme stáli fronty na něco, čemu oni říkali jídlo. Naším jediným nádobím se stala prázdná plechovka od jablečného džusu a vyřezávaná dřevěná lžice, kterou nám vyrobil strýc. Do plechovky nám pak zamračený Němec vždy nalil sběračku nějaké bryndy. „Jídlo“ bylo každý den stejné: světlehnědá omáčka, v níž nahoře plavaly kousky brambor s malými kousky masa. Spojené národy obstarávaly školení pro uprchlíky, kteří se chtěli naučit něčemu novému. Mezi tyto lidi patřil i strýc, teta, já s bratrem, jelikož jsme dost dobře nevěděli, co nás v Americe bude čekat. Sice jsme teď měli dočasný domov, ale nemohli jsme si nikdy být jistí, jak to bude dál. Tak jsme žili ze dne na den v neustálých obavách.¹

Konečně jsme nasedli na loď, která nás měla dopravit do Ameriky. Když naše loď zakotvila na americké pevnině, viděli jsme úplně jiný svět. Viděla jsem kolem sebe spoustu neznámých lidí, ale nebála jsem se. Věděla jsem, že toto je zlomový okamžik našich životů a začátek nového, nepředstavitelného dobrodružství v cizině. Nebylo to ale tak lehké, musela jsem se naučit nový jazyk a americké zvyky a tradice. Velkým překvapením pro mě bylo i americké jídlo. V táborech jsem snívala o tradičních českých jídlech a myslela jsem si, že taková jídla budou i tady. Tady nám nabízeli něco úplně jiného. *Krůtu, která, měla suché vláknité maso bez chuti, které jste museli namáčet ve šťávě, aby se dalo jíst. Sladké brambory a stejk.*² Amerika byla velmi odlišná od Československa, ale byl to nyní můj druhý domov. V Americe jsem dospěla, naučila se spoustu nových věcí, našla si milujícího manžela. V roce 1990 jsme se rozhodli přestěhovat zpátky do Čech.

Chtěla jsem se vrátit domů, tam, kde jsem se narodila. S námi přijel i tvůj táta. Můj bratr zůstal v Americe, kde úspěšně podnikal.

Sice jsem většinu života prožila bez rodičů, ale časem jsem pochopila, že jsem je vlastně nikdy neztratila. Vidím je ve svých dětech a ve vás vnoučatech. V mnohém jste jim velmi podobní, takže mám pocit, že tu jsou stále se mnou. Na časy války nikdy nezapomenu a snažím se z nich brát ponaučení. Člověk dělá chyby, ale když chce, tak se z nich časem poučí. Ostatní lidé by to také měli dělat, ale často nedělají. Lidstvo se snad nikdy nepoučí. Podívej se na dnešní svět. Vždy se najde někdo, kdo se snaží vyvolat nějaký konflikt. Válka je zlá, člověk může během chvíle přijít o všechno. Nesmí ale přestat věřit v lepší budoucnost. Když se dívám na to, jak dnes žijí uprchlíci, vzpomenu si na všechny pocity, které jsem sama kdysi prožívala.

Válka ve mně zanechala hodně, změnila mi pohled na život. Člověk, který zažil něco podobného, dokáže mávnout nad mnohými problémy rukou, protože ví, že vlastně o nic nejde. Je vždy důležité, aby ten, kdo prožil něco špatného, nezahořkl a nepřestal hledat v životě to pozitivní. „Život je dar a neměli bychom jej promarnit,“ zdůraznila.

Babiččina poslední slova zněla Ondrovi ještě dlouho v hlavě. „Kdybychom nebyli hloupí, mohli bychom si na Zemi žít vlastně tak, jako v ráji,“ pomyslel si.

¹ Volně dle Heller, CH. O. Dlouhá cesta domů. 1. vydání, Praha: Mladá fronta, 2011, s. 127-129. ISBN 978-80-204-2379-5.

² Heller, CH. O. Dlouhá cesta domů. 1. vydání, Praha: Mladá fronta, 2011, s. 154. ISBN 978-80-204-2379-5.



Zora Guglavová: Cesta za snem, 8 let, ZŠ Slovácká, Břeclav, (1. kategorie, 3. místo)

27. ledna před 76 lety byl osvobozen tábor v Osvětimi

Dopis do noci

Stanislaw Wygodzki

Troskami Varšavy kdesi se potlouká
 moje dcerka jediná, samotná.
 Dávej pozor, jestli ji nepotkáš.
 Možná chodí za městem po loukách,
 otrhaná, samotná, hladová,
 anebo v ulici zvané kdys Ledová,
 možná tam bloudí, nahlíží do domů,
 na jejichž dvorcích hrávala honěnou,
 jenomže o tom nepoví nikomu.
 Jenom tak sama stojí tam pod stěnou
 a má hlad a ruce má promrzlé.
 Možná ji potkáš u brány Železné
 schoulenou zoufalstvím, bolestí hořkou,
 v ulici zvané kdys Maršálkovskou
 a má hlad a pláče
 a už ví, kde je, na čem je,
 ale pořád chodí na nádraží stát,
 moje dcerka jediná a pláče
 a v hladu si šeptá: „Ještě snad...“
 Ještě vrátím se já a maminka
 a tak chodí a čeká tam, chudinka,
 a až všichni vyjdou z nádraží,
 do mrazu zase samotná odchází
 dcerka má jediná. Jestliže náhodou
 potkáš ji někdy, tedy ji přijmi,
 jestli ji potkáš, pověz jí, maličké,
 že ještě dneska cítívám pod víčkem
 slzu pro ni, děvenku ubohou –
 co kdysi mi shořela v Osvětimi.

►
Jana Dubová:
Bezmezná láska (2)



**Terezínská
 iniciativa**

Vydává Terezínská iniciativa, Jáchymova 3, Praha 1. Telefon: 222 310 681, 601 122 818, e-mail: terezinskainiciativa@gmail.cz.
 Redakční rada: Tamara Pavlíčková, Michal Stránský, Michaela Vidláková

Bankovní účet: v CZK: 59433011/0100.
 Číslo 103 vyšlo v lednu 2021.

MK ČR E 10779